

VIEWEGH, URBAN A POLITIKA

Mezi četnými jevy a sférami, které dnes nejsou zcela v pořádku, je na tom nejhůře politika: ne náhodou také dva nejznámější z bývalých „mladých“ autorů, Viewegh a Urban, vydali těsně před volbami knihy, v nichž politika hraje významnou roli. Otázka, proč zrovna politika, je zřejmě namístě: neangažovanost se v posledním desetiletí stala heslem skoro všech českých intelektuálů, většinou roztržitě poskytujících podporu politice, jež se o kulturu zajímala stále méně. Některý cizí novinář sice občas využil příležitosti a s potěšením komentoval opětovný zájem českých autorů o politické dění, zdá se mi však, že zásadní rys tohoto oživeného zájmu ze strany českých intelektuálů může mít i jiné vysvětlení. To, že Viewegh a Urban jsou právě spisovatelé a že jazyk dnešní politiky zaujímá v jejich díle tak podstatnou roli, není náhodné: demagogické směřování politického, stále bezobsažnějšího jazyka, definitivně stvrzené opoziční smlouvou a doložené i řadou střetů s médii, ještě není u konce. Možná to opravdu není náhoda, že tak trochu po celé Evropě a ve stejné chvíli poukázali právě intelektuálové na to, jak je politika do sebe uzavřeným světem. Stačí snad připomenout, že i v Itálii pranýřoval filmový režisér Nanni Moretti právě politiky, kteří by měli hledat spíše alternativy sociální než politické, a že

to byla skupina florentských středoškolských profesorů, kteří se snažili nějak upozornit na neexistenci jakéhokoli alternativního sociálního a politického programu. V posledním desetiletí se opravdu téměř všude vytratila nejenom alternativa konkurenčních politických programů, ale především alternativních životních modelů, takže příslušnost k jednomu či druhému politickému seskupení často bývá více méně náhodná a totožná s apriorní volbou, jak je to typické například pro současné fotbalové fanouškovství. Zároveň si však politika vydobyla značné místo v kolektivní představivosti v novinách a televizním zpravodajství: přestože se často jedná o politiku bezobsažnou, jež úspěšně nahradila zásady informovanosti a účasti, „být informován“ patří dnes už k bontonu.

Přestože Viewegh a Urban představují dva odlišné spisovatelské typy a přestože je způsob, jímž z politiky budují pozadí svých knih, téměř protikladný, spojuje je reakce na stejný jev: degenerace jazyka mnohých politiků, z něhož se stává výhradně nástroj k ospravedlňování postojů a posteriori, za nimiž často stojí evidentní materiální zájmy. Zatímco Viewegh pokračuje ve své osobité cestě „pseudotransformace“ vlastního života v román, v němž je politická situace komentována prostřednictvím dialogů

v rodinném prostředí, Urban opětovně používá svoje oblíbené téma vzpoury (mírně neopodstatněné, ale koneckonců účinné) lidí, kteří se z toho či onoho důvodu dostali do střetu s okolním světem, a jelikož už nevěří ve schopnost slova cokoli zprostředkovávat, rozhodnou se, že svět, s nímž bojují, zlikvidují vraždami, atentáty a bombami. V obou případech se mi zdá, že u kořene textu stojí hluboká nedůvěra ve schopnost slova přispět ke kompromisu a překlenout vzdálenosti. Jsou tu tedy dvě různé odpovědi od dvou vypravěčů, kteří mají proti své vůli i mnoho společného: přinejmenším oblibu jisté medializované stylizace vlastního obrazu.

Nesejde mnoho na tom, zda se v prvním případě jedná o variantu herce či úspěšného fotbalového hráče, v druhém zase o ponor do mírně pokřivené atmosféry jeho postav. Hra s médii je nedílnou součástí autorské strategie obou a je zajímavé pozorovat, jak oba pociťují potřebu vytyčit si vlastní prostor v obraně jednak před nudou literatury určené jen hrstce intimních čtenářů, jednak před „*tvrdým bulvárem, který na jakékoli ohledy kašle*“ (Viewegh), případně před pokušením „*psát tak, aby toho prodal co nejvíce a mediálně zazářil*“ (Urban). Přes tvrzení některých kritiků cítí jak Viewegh, tak Urban jasně potřebu vyjasnit vlastní postoj spisovatele vůči hrozbě, již představuje totálně zkomercializovaný svět (v jednom rozhovoru například Urban varuje

Ludvu, aby si na toto nebezpečí „*dal bacha*“). Jde vskutku o vážný problém, jež většina autorů řeší samostatně vymezením toho, co pokládá za přílišnou komerci a co ne. Kritik však hodnotí situaci jinak a odsune takového autora do světa komerční literatury. Vstupujeme opravdu na kluzký terén: sám kritik musí tento problém řešit také. Není tak vzácný případ kritika, jenž by se za nic na světě nevzdal podívané na fotbalový nebo hokejový zápas i za cenu, že se tak připraví o vzácnou příležitost setkat se kupříkladu s Jakubem Demlem. Jiný kritik zase sedí celý den u televize a komentuje i tu nejpokleslejší produkci. Je jasné, že problém komerce se týká všech a nejen někteří z nás, ale i každý spisovatel ho řeší po svém.

V *Báječných letech s Klausem* pracuje Viewegh s obvyklým materiálem: dialogy, posun banálních a každodenních situací a všudypřítomný sarkasmus. Tentokrát se však vynořuje i další rozměr: každá kapitola je vystavěna jako jakési rozvedení citace vyňaté z jedné Klausovy knihy, čímž se ilustruje až příliš očividně propast mezi dutým a redundantním jazykem politika uzavřeného ve svém světě a životem obyčejného občana (byť spisovatele). Po pravdě Klausovy výroky a hovory mezi hlavními postavami jen odrážejí víceméně banální politické debaty, které se vedou v každé rodině, a i z toho důvodu nejsou nijak zvlášť původní. Pozoruhodné je spíše to, že i ta kritika, která Vieweghovy texty

hodnotí prizmatem více či méně jasně vyhlášených záměrů autora (ať už definuje své texty jako zábavný nebo sociologický román), hodnotí mnohem přísněji funkci, již v románě zaujímá Klaus. Na rozdíl od ostatních recenzentů nechápu dost dobře, proč by románové diskuze měly být obzvláště hluboké: jde přece o postavy z běžných rodin, které v celém románě debatují přesně tak, jak se u stolu debatuje v každé rodině. Bylo by naopak divné, kdyby se právě u politických témat přešlo na úroveň politologického článku v odborném časopise. Zřejmě výše uvedený informační bonton působí, že se pasáže „železného profesora“ neposuzují v rámci románu, ale podle jejich vnější politické funkce, což je ostatně, jak se domnívám, právě účinek, kterého chtěl Viewegh dosáhnout: aby se hovořilo o románu a o jeho politické funkci. Obzvláště vydařené se mi zdají dialogy mezi bratry, kteří se baví sestavováním koláží z Klausových citací, jež se okamžitě bez potřeby dalších komentářů stávají karikaturami. S citacemi vytrženými z kontextu se dá snadno manipulovat, přesto však není těžké označit opravdu za problematické některé z Klausových výroků, počínaje oním proslulým: „*Kniha je lidské dílo, které má nějakou hodnotu, a proto má tržní cenu, podle které se lidé orientují, často i rozhodují, jestli si tu knihu koupí. To je nesporný fakt. Jestliže i tuto banalitu, tuto trivialitu někdo nechce přijmout, musí počítat s tím, že s ním budu zásadně polemizovat. Tak*

bych charakterizoval spor o kulturu.“ Necháme-li stranou, že je problematické pokládat knihu za zboží jako kterékoli jiné, je pozoruhodné, že mnohé z Klausových publikací se staly klasickým artiklem prodejen Levných knih (titul *Narovinu* je v současné době k dostání všude, i když se prodává pod cenou za 69 Kč). Vybrat si Klause bylo ostatně nasnadě: výchozí slovní materiál postrádal do té míry ironií a byl výrazem takové neschopnosti vyjít za vlastní myšlenkový obzor, že bylo nejen snadné ho využít k parodii, ale v některých případech byl spisovatel i donucen ztotožnit citaci s obsahem textu jen proto, aby se citace nemusel vzdát. Ale nejedná se ani tak o Klause, jako o posedlost pocitem všemocnosti a nenahraditelnosti, který poslední dobou postihl politiky všude. Na rozdíl od výhrad některých kritiků si nemyslím, že by Klaus obsadil veškerý prostor knihy: je-li pravda, že svět Vieweghových postav se rozrostl, připadá mi, že Kvido a jeho rodina ještě stále dokonale ovládají pole. Kniha navazuje (v některých pasážích i velmi věrně) na poslední stránky *Báječných let pod psa*, v nichž byla o posledních letech po sametové revoluci jen letmá zmínka. Za této situace již nelze dále ignorovat Vieweghovu strategii – z vlastního stylu (transpozice vlastního života do knihy) činí možná už definitivní volbu, možná právě proto, že v literatuře „nelze vařit z vody“, jak říká hlavní hrdina matce. Nakonec každý zjistí, že „při nejlepším vůli nemůže najít jiný

příběh, než svůj vlastní“ (s. 52).

Ostatně nevím, proč upírat autorovi právo vybrat si nejen referenční skupinu, ale i způsob, jímž konstruuje svoje texty. Je snad zbytečné opakovat, že Viewegh není a nikdy nebude Ladislav Klíma. Jsme prostě jinde a je třeba, abychom si na to zvykli a přijali fakt, že se literatura rozpadá do různých kategorií, které je někdy zcela zbytečné srovnávat. Na druhou stranu je zavádějící přiřazovat Viewegha k Pawlovské nebo k Nesvadbové; v jistém ohledu lze pouze konstatovat, že Viewegh je Viewegh. Ostatně kdo jiný by dnes dokázal prodat tolik exemplářů knih, jež neoplyvají vraždami, honičkami, zločiny a erotickými scénami, ale naopak jsou vystavěny na víceméně obyčejných příbězích průměrné české rodiny, v níž se lidé především hádají a povídají si? Kdoví, zda nemá pravdu Kvido, když komentoval úspěch prvního románu slovy, že „*česká literatura na tom musela být opravdu špatně*“ (s. 41). Nejpůsobivější stránkou Vieweghovy prózy je postřeh a popis iritujících detailů, které nás obklopují (příznačný je popis cesty do Vídně autobusem, se všemi těmi frustracemi danými nejistou finanční situací na začátku devadesátých let). Ve srovnání s prvním dílem se autobiografická hra stává rafinovanější: Kvido píše a objevuje se jako postava, ale některými rysy jako by již patřil do minulosti, deník mladého Kvida je zde nahrazen deníkem jeho dcery, jenž vnáší jiný, mnohem prozaičtější pohled na

hlavního hrdinu (i když konečné zmoudření dcery celý účinek kazí a příliš se podřizuje happyendovému modelu). Nepříliš povedená je naopak postava múzy, jejíž role je až příliš zřejmá a často je málo věrohodná i ve své snové projekci, takže působí jako infantilní hraní (obdobně jako u cestujících vysazených z autobusu v *Účastnících zájezdu*): postmoderní hra klesá až k příliš snadnému narativnímu úniku z nouze. V jistém ohledu jako by Viewegh knihou plnil závazek vůči sobě, možná ale už je připraven vydat se jiným směrem. Zůstává silný pocit, že kdyby chtěl, mohl by psát jinak: ale on nechce. Ostatně Viewegh je Viewegh.

Méně překvapuje politické téma u Urbana, vzhledem k tomu, že i v předcházejících románech byl konflikt hlavního hrdiny s některými pokrivenostmi naší společnosti zásadním rysem jeho poetiky. Ve srovnání s Vieweghem je Urban pro kritika hotovým zlatým dolem, protože mnohovrstevnost jeho románu nabízí široké pole různým interpretacím. Na rozdíl od poklidných debat Vieweghových hrdinů vyjadřují *Paměti poslance parlamentu* nejvyšší stupeň znechucení nad současným politickým vedením, které vyvrcholí extrémním, až emblematickým gestem: zapálením parlamentu zklamanou poslankyní (Elianou), která marně usilovala o transformaci vlastní strany. Je zvláštní, že krátce před volbami podal demisi primátor města Prahy z důvodů, jež byly částečně obdobné jako důvody

Urbanovy pyromanky – nedokázal prý vyřešit problém korupce, protože ho bojkotují členové jeho vlastní strany. I v tomto Urbanově románu je hlavní ženská hrdinka hybnou pákou veškerého dění a je jediným přetrvávajícím poutem se světem, v němž mýty byly ještě platné a jenž padl v plen moderní společnosti. Mužská postava je naopak Urbanův obvyklý zastydělý a neohrabaný adolescent, ve velké části románu vláčený událostmi a sám sebe příznačně uvádějící slovy: „*nevím, jak k tomu došlo*“ (s. 7). Z mnoha pohledů je to vlastně iniciační román: když už se hlavní hrdina nemůže vyhnout sexuálnímu sblížení, zachová se tak, jak by se podle něj zachoval filmový hrdina: „*opřel jsem se jí čelem o čelo, viděl jsem to v jednom filmu*“ (s. 86). Tváří v tvář ženě schopné propojit svět imaginace a tradice s přítomností reaguje dvojakým postojem obdivu a bázně. Návrat k mytickému rozměru nachází výraz ve vztahu, který si několik privilegovaných uchovalo s přírodním řádem, a až v mystickém pojetí živlů (v *Hastrmanovi* to byla voda, v této knize je to oheň). Kdo není iniciován do tajemství mýtu, bude mít jen pohrdání pro toho, kdo se snaží postavit proti degeneraci společnosti. Dokonce ani hlavní hrdina, který Elianu miluje, nedokáže překonat bariéru neporozumění a tajuplná Elianina slova: „*oheň chce svůj čas*“ (s. 101) pokládá za nesrozumitelná. Avšak sblížení a sexuální iniciace ho, zdá se, nakonec nakazí: „*kde najdu*

dívku ochotnou spát se začínajícím pyromanem“ (s. 153). Není náhodou, že je napůl mytický svět hlavní hrdinky tentokrát konfrontován s často neprůhledným mechanismem politiky: žádný jiný obor lidské činnosti neobětoval tak nepokrytě kritérium morálky zisku. Existuje ještě naděje, že se tento řetěz podaří přeseknout, ale v epoše, která vymazala válku ze svého obzoru (omezujíc se na její export do třetího světa), jí nezbyvá mnoho: pro někoho zřejmě není jiný způsob, jak navrátit světu řád, než se odevzdat síle přírodních živlů. Je tudíž pochopitelné, že střet Eliany s ostatními politiky se odehraje na podobném poli, kde se odehrával *Hastrman*, jde o budování nové dálnice: jeden z těch případů, na nichž se zřetelněji než jinde projeví, jak mnozí politici zneužívají slova (v posledních letech dokonce slovo lobbying nabylo v některých prostředích pozitivního významu), pod tlakem kritéria „*na prvním místě stavěl zisk*“ (s. 157). Z tohoto úhlu pohledu má hlavní hrdinka pravdu, když se ptá: „*ale k čemu je pak víc stran? Na vládnutí se souhlasem všech bohatě stačí jedna*“ (s. 95). Nejde však o krvelačnou šelmu. Jako už *hastrman* v předcházejícím díle, také Eliana ve svém často naivním zápase nabízí poslancům poslední šanci: „*a vyzvala je, aby se vzdali všech mandátů, jako to nejspíš udělá ona. Aby dál nedělali ostudu a vypsalí předčasné volby*.“ (s. 163) Obzvláště zdařilý je přehnaný, ale účinný popis panoptika poslanců, kteří nazývají voliče „*muflony*“, zpíjející

se do němoty a fňukají, že „*neumí svou práci prodat médiím*“ (s. 9). Mužský hrdina skončí jako „tichý tajemník“ své strany, „*perspektivní člen strany – absolutně věrný!*“ (11), což ho pak logicky dovede k vyzaření tajemství o provokativní Elianině práci, která se i v tomto případě zakládá na slově (tentokrát na reklamních sloganech stran a nadčasovém slovu bible). Vyhnout se nákaze ohně je ale nemožné, takže ke konci se hlavní hrdina musí přiznat: „*už mám jiného pána*“ (s. 169). Urbanova hra se může v jistých ohledech zdát až příliš násilnická, je však neustále relativizována: sama zápalka, vložena do vynikající typografické úpravy (kterou se vyznačují všechny knihy nakladatelství Argo) působí vysloveně jako výzva chopit se zápalek. Zápalkou se však mimo mystický svět románu dokáže zničit jen velmi málo. Motiv ohně je pravým nosným tématem románu: Urban konstruuje rád svoje texty jako složitý systém vnitřních odkazů a téma ohně a požárů se objevuje v celém textu, počínaje jménem hlavní postavy. Román se vlastně jeví jako variace na romány předcházející, jako by stejná struktura byla naplňována různými obsahy: nerozhodné mužské postavy se vzájemně velmi podobají, a dokonce i sexuální scény (jasně iniciačního charakteru) probíhají v podstatě stejně. Jediné opravdové nebezpečí Urbanova psaní tkví v hrozbě, že se jeho osobitý styl promění v klišé.

Jak ve Vieweghově, tak v Urbanově

případě se zde vytváří alternativa k jazyku politiky: v prvním případě je to rodná mluva, založená na zdravém selském rozumu, v druhém se jedná o návrat k archetypálnímu rozměru, který naše společnost ztratila. Oba reagují na degeneraci jazyka vlastními zbraněmi: v prvním případě okázalým sarkasmem, v druhém přikročením k trestné akci. Nejvíc však překvapuje zjištění, že problém, na nějž oba reagují, je společný celé Evropě, což potvrzuje i fakt, že oba texty jsou snadno převoditelné. U Viewegha by stačilo lehce pozměnit název v Itálii na *Báječná léta s Berlusconiem*, v jiných zemích *s Mečiarom, se Schröderem, s Heiderem*. Na *Pamětech poslance parlamentu* by se přes zdánlivou potíž s narážkami na přední české politiky nemusela měnit ani čárka, do té míry nabyla globalizace politiky v Evropě obdobných forem.

Alessandro Catalano
(*přeložila Helena Mahlerová*
Giordana)

Michal Viewegh, *Báječná léta s Klausem*. Brno, Petrov 2002.
Miloš Urban, *Paměti poslance parlamentu*. Praha, Argo 2002.

POOTEVŘENÝ SVĚT NĚMECKÉ LITERATURY Z ČECH A MORAVY

„Snad tato příručka pootevře svět německé literatury z Čech a Moravy dalším čtenářům – podobně jako se to před lety, k jeho velké radosti a štěstí, podařilo jejímu autorovi.“ Tak uzavírá Pavel Kosatík své úvodní slovo k *Menší knížce o německých spisovatelích z Čech a Moravy*. Pootevřít ten svět bylo potřeba už dlouho. A je dobře, že se tento hlas ozývá právě v době pochybné sudetoněmecké hysterie. Bez národní přecitlivělosti upozorňuje na tradici německého písemnictví v českých zemích.

Kosatíkově zatím poslední knížce nebyla dosud bohužel věnována náležitá pozornost. Vyšla totiž hned ve dvou stúnech – prakticky zároveň s překladem knihy *Böhmische Dörfer* Jürgena Serka a nedlouho po Kosatíkově předchozím titulu *Fenomén Kohout*. Fenomén „německá literatura v českých zemích“ vzbuzuje v Česku, zdá se, pozornosti přece jenom méně. Rozhodně však není méně zajímavý, jak ostatně Kosatík i Serke ukázali, a česká literární historie mu je ještě hodně dlužna. Tento dluh za ni Pavel Kosatík samozřejmě splatit nemohl a nebylo to ani jeho cílem. Jeho knížka skutečně je, jak píše v úvodu, spíše „příručkou“, která „*chce čtenáři poskytnout základní orientaci v dané oblasti*“.

První problémy nastávají už při otázce, kteří spisovatelé vůbec do

„dané oblasti“ patří. V Kosatíkově knížce najdeme snad všechny německy píšící spisovatele, kteří mají s českými zeměmi cokoliv společného: ty jednoznačné, kteří zde celý život prožili a tvořili (Paul Leppin, Hugo Salus, Oskar Baum); ty, kteří Čechy opustili (Rainer Maria Rilke, Alfred Kubin, Marie von Ebner-Eschenbach); setkáme se i s těmi, kteří se narodili i zemřeli jinde, avšak delší pobyt v českých zemích ovlivnil jejich tvorbu (Gustav Meyrink, Ferdinand von Saar); a najdeme zde dokonce i Karla Postla, který větší část svého života prožil mimo Rakousko jako Charles Sealsfield, své stěžejní dílo *Austria as It Is* napsal anglicky a vydal v Londýně a na jeho pravou identitu se přišlo až po jeho smrti.

Německý spisovatel z Čech a Moravy je problematická kategorie. Pavel Kosatík se ji pokusil uchopit ve všech možných dobách i podobách, od minnesangských počátků ve 13. století až k poválečným dozvukům. Jürgen Serke se oproti tomu časově soustřeďuje na „opuštěnou literární krajinu“ konce 19. a první poloviny 20. století. Ani Pavel Kosatík však starší literatuře mnoho prostoru nevěnuje. Na kapitulu Literatura do roku 1848 mu stačilo pouhých dvacet stran, z čehož jednu čtvrtinu věnuje Bernardu Bolzanovi, další Charlesi Sealsfieldovi a literatura střední doby si musí

vystačit se zmínkou o úpadku a Christianu Heinrichu Spiessovi.

Název si Pavel Kosatík vybral vskutku příznačný, snad až alibistický: jeho „menší knížka“ je skutečně více o jednotlivých spisovatelích než o německé literatuře v českých zemích jakožto celku. V Kosatíkovi se nezapře dokumentarista – kreslí portréty spisovatelů, kteří ho zaujali tu více, tu méně. Prolíná přitom jejich životní osudy s dílem a u těch, jimž se věnuje podrobněji, vlastně vzniká jakási zhuštěná biografie. Dílo málokdy hodnotí, spíš se snaží zformulovat jeho obecnou charakteristiku, kterou často dokládá citáty, jež tvoří důležitou součást jeho portrétů, a to včetně citátů ze sekundární literatury. Vděčným zdrojem je mu zejména Pavel Eisner. „Portréty“ jsou řazeny chronologicky, představitelé jednotlivých proudů jsou zpravidla začleněni do jedné společné kapitoly. Pouze Adalbert Stifter, Franz Kafka a Franz Werfel si vysloužili kapitolu samostatnou. Jak říká Kosatík v úvodu, jeho příručka je „koncipovaná tak, aby čtenář, kterého text případně zaujme, si mohl najít a přečíst to či ono konkrétní dílo“. Proto za každou kapitolou následují bibliografické odkazy na další doporučenou literaturu.

Zvolená koncepce v podstatě izolovaných portrétů jednotlivých autorů na jedné straně umožňuje snadnou orientaci v knize, na straně druhé se však čtenáři trochu vytrácí celkový kontext autorova díla. Postrádám především hlubší postižení

souvislostí a vztahů německých spisovatelů s českou literaturou a kulturou. Kosatík je občas sice naznačí, ale nedořekne nebo dořekne někde jinde a je na čtenáři, aby si to nějak poskládal. Jako by se důsledně snažil onen svět německé literatury v českých zemích skutečně jen *pootevřít*. Jeden příklad za všechny: čtete-li o Hugu Salusovi, že „*byl přesným pozorovatelem Prahy*“, a k tomu o jeho umění realistické drobnokresby (s. 69), je nasnadě pravděpodobná souvislost s Janem Nerudou či Ignátem Herrmannem. Nedozvíme se o ní však nic. Možná je na vině i omezený rozsah knihy. Kosatík se vzhledem k jejímu charakteru často snaží o výstižnou zkratku, z níž mu ale občas vznikají poněkud zjednodušující formulace, např. že až teprve Kapperův překlad Máje do němčiny „*zaujal českou kritiku, jež předtím Máchovu básnickou skladbu odmítala*“ (s. 32), případně jakési vágní, všeshrnující a nicneřikající spekulace, jako je například tato: „*Snad tedy lze Meyrinka po právu charakterizovat jako člověka, jenž kráčel po správné cestě, používal však trochu komplikovanou, respektive starodávnou metodu.*“ (s. 85)

Již na začátku jsem uvedl, že *Menší knížka* má i velmi aktuální rozměr. Je podstatným příspěvkem do diskuse o česko-německých vztazích. Jejich dnešní stav ukazuje, jak je důležité se zabývat právě česko-německým písemnictvím. Velmi poučná je

například kapitola Mítopražští autoři, kam je zařazena většina „protičeských“ spisovatelů, např. za protektorátu hojně vydávaný Hans Watzlik. Cenná je kapitola Překladatelé kultur, která je poctou těm, kteří se do poslední chvíle snažili obě kultury u nás sblížovat: Ottu Pickovi, Pavlu Eisnerovi a Rudolfu Fuchsovi.

Výstižný je konec *Menší knížky*. Závěr jako takový totiž nemá – ke kapitole Po válce a po vyhnání už není co dodávat. Ještě větší smutek a beznaděj však na čtenáře padne, když pohlédne na hubený seznam „dalších pramenů k německé literatuře v českých

zemích“, z nichž se ani všechny nevěnují dané problematice primárně.

Kosatíkův přehled německých spisovatelů z Čech a Moravy je tedy především výzvou naší literární historii. Máme určitou naději, že nezůstane nevslyšena. Významným příslibem je například publikace Jana Kvapila o vývoji žánru modlitební knížky *Ze zahrádky do zahrady*. To je ovšem teprve začátek.

Jan Hon

Pavel Kosatík, *Menší knížka o německých spisovatelích z Čech a Moravy*. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 2001.

ČULÍKŮV GREENE PODRUHÉ

Na jaře tohoto roku vydalo nakladatelství Academia monografii o díle Grahama Greena. Jejím autorem je známý a uznávaný překladatel anglické literatury Jan Čulík (1925 až 1995). S jeho jménem jsou spojeny mimo jiné překlady děl Evelyny Waugh, Williama Goldinga, Gilberta Keitha Chestertona nebo historika Paula Johnsona i románů Grahama Greena (*Konec dobrodružství, Cesty s tetičkou, Kus života*). Tentokrát ovšem Čulík vystupuje v roli literárního kritika a historika.

Grahama Greena není třeba českému čtenáři obšírně představovat, jeho romány a povídky u nás vycházely, zvláště v období od padesátých do poloviny sedmdesátých

let. Přesto nebylo vydávání jeho děl samozřejmostí. Graham Greene se nikdy nestal bezproblémovým „oficiálním“ autorem. Ba právě naopak – zůstával v českém prostředí vždy na pomezí pomyslné ilegality a představoval jakousi méně nebezpečnou formu samizdatové literatury. Také jeho katolicismus a téměř profesionální odpor k totalitarismu a státním mašinériím byl věhlasný a představoval jednu z jeho největších deviz pro čtenáře uzavřeného do klaustrofobie sovětského bloku.

Oficiálními strukturami byl Graham Greene vnímán a prezentován jako autor románů se silnou sociální tematikou, kterou bylo možno

interpretovat jako odmítání kapitalistické společnosti (*Brightonský špalek, Tichý Američan, Tajný kurýr, Revolver na prodej*), navíc byl znám a do značné míry zveličován jeho kritický postoj ke Spojeným státům americkým. Na jedné straně byl tedy Graham Greene čten a uznáván pro své nedogmatické katolictví a metafyzickou perspektivu, jež v tehdejších politickém kontextu znamenala nejenom duchovní alternativu, ale i vyjádření odporu, intelektuálního protestu vůči tehdejší mainstreamové kultuře. Na straně druhé byla vyzdvihována jeho „marxistická perspektiva“ a odpor vůči imperialismu západního světa.

Čulíkova monografie se snaží o nový, ucelenější pohled, který by se vyhnul oběma zbytečně polarizovaným perspektívám. S jedinou výjimkou práce Jiřího Munzara *Angažovanost v tvorbě Grahama Greena* (1983) u nás dosud jiná monografie o Greenově tvorbě nevznikla. Jan Čulík je tedy první, kdo sleduje Greenovo dílo v komplexnosti a celistvosti. Jeho práce pokrývá celých 86 let Greenova života, z nichž jen zhruba první dvě desetiletí nebyla naplněna literární tvorbou. Ze všech těchto důvodů lze říci, že Čulíkova práce o díle tohoto předního anglického autora dvacátého století zaplňuje výraznou mezeru v české anglistické literatuře.

Jedním z důvodů, které vedly Jana Čulíka k sepsání greenovské monografie, je podle jeho vlastních slov právě důvod osobní; ostatně to, že

Greenovo dílo i jeho životní příběh Čulíka oslovují, je v textu jasně patrné. Čulík sám vyznává: „*Graham Greene, více než o dvacet let starší, byl pro mě A Sort of Life, nepřesně přeloženo ‚kus života‘. Provázel mě skoro padesát let. (...) Čím víc jsem na sebe nechal působit Greenovy postavy, s tím větším překvapením jsem v nich nacházel sebe i své přátele a známé. (...) Nejprve mě Greene oslovoval jako katolík. Později, když ortodoxního katolicismu (na obou stranách) ubylo, jsem si začal všimát nových aspektů. (...) Dnes vnímám především zásadní ambivalenci Greenovy osobnosti i díla v duchu (...) neloajality a otevřenosti. (...) Výsledkem je určité vystřízlivění z počátečního obdivu, proniknutí ‚za zrcadlo‘ a zvýšená snaha o kritický pohled a oddělení autora včetně jeho politických názorů a aktivit od jeho díla.*“ (s. 15–17)

Monografie je jistě vždy jakýmsi odrazem jedné, rozuměj kritikovy interpretace autorova díla, jakýmsi průsečíkem, momentem setkání jejich osobností, nicméně v případě Čulíkově se v některých okamžicích zdá, že více než kdy jindy vypovídá jeho práce spíše o postojích kritikových a o jeho osobě nežli o samotném Grahamu Greenovi, resp. o jeho literárním díle. I v tomto ohledu je z textu silně cítit dobový kulturně-politický kontext vzniku knihy, která dostávala tvar mnohem dříve než v devadesátých letech, kdy vyšla poprvé.

Čulíkova angažovanost je však prvkem poněkud ambivalentním. Na

jedné straně tento personalizovaný esejistický styl dosahuje dojmu bezprostředního kontaktu se světem Greenovy prózy, poutavě jej přibližuje i čtenářům bez větší literární erudice a v neposlední řadě dodává Greenovu dílu na naléhavosti. Na straně druhé má však Čulíkova práce málo společného s literární kritikou či „literárně filozofickým zkoumáním“ jak slibuje podtitul knihy.

Výhodou monografií bývá celistvější, „demokratičtější“ perspektiva, která pojme nejenom nejslavnější, nejčtenější a neznámější díla, ale i prvotiny, práce méně známé či méně vydařené. Tak je tomu i v případě této monografie. Vedle kapitoly Slavný střed, která se věnuje románům, jako jsou *Brightonský špalek*, *Moc a sláva*, *Jádro věci*, *Konec dobrodružství* či *Tichý Američan*, se dostává dostatečného prostoru jak Greenovým literárním pokusům a prvotinám, např. *Žvatlající duben* nebo *Vnitřní hlas*, tak i dílům vznikajícím ke konci Greenovy literární kariéry. Právě na pozadí takového celku vystupují do popředí témata charakterizující Greenovo dílo, témata periodicky se opakující, nebo se naopak odhalují „praskliny“ a zlomy v koncepci „uceleného“ kontinuálního celoživotního díla.

Z rozvržení knihy je patrné, že se Čulík pokouší načrtnout linii Greenovy literární odyssey, a nabízí tedy vizi jeho literárního vývoje. Po prvních pokusech přichází několik melodramat, jejichž plochost nutí

Grahama Greena „(...) rozebrat složité lešení postavené podle literárních vzorů a začít znovu bez ohledu na promarněný čas a energii znovu“ (s. 86) *Vlak do Istanbulu* pak čtenáře poprvé přivádí do prostředí Greenelandu: „(...) mladý Greene už konečně zná směr své cesty, i když neví, jaká dobrodružství na ní zažije a do jakých krajin ho povede.“ (s. 87) Tento dobrodružný román považuje Čulík za jeden ze zlomových okamžiků Greenovy literární kariéry, za moment rozhodujícího střetu mezi romantickými a realistickými tendencemi (s. 87). Už tehdy se na scéně objevují všechny rysy, které se později stanou charakteristickými a o nichž se detailněji zmíníme níže. Za zmínku stojí Čulíkův pohled na závěrečnou etapu Greenovy tvorby, která zahrnuje například divadelní hru *Doktor Fischer ze Ženevy aneb Večírek s třaskavinou* (v roce 1996 měla českou premiéru ve Stavovském divadle) či kontroverzní román *Monsignore Quijote*: „Lze pozorovat dvě protichůdné tendence: zatímco technika stoupá k dokonalosti mistra, dimenze vnitřního hlasu, na počátku a uprostřed Greenova díla tak silná a nápadná, degeneruje nakonec v plochou konfrontaci dvou ideologií – katolicismu a komunismu – a sám pojem víry je devalvován na náboženské či politické přesvědčení.“ (s. 342).

Dalším nesporným přínosem Čulíkovy práce je to, že představuje Grahama Greena nejenom jako

romanopisce a autora dobrodružných románů, kterým on sám říkal „entertainments“, ale zároveň jako autora působivých povídek a divadelních her, stejně jako cestopisů charakteristických svou politickou a sociální angažovaností.

Čulík nachází v románech, „entertainments“, povídkách, esejích a divadelních hrách několik autorových poloh, které považuje pro porozumění jeho pohledu na svět za klíčové. Znakem nejvýraznějším, týmž, jenž podle něho tvoří esenci Greenova obrazu světa a člověka, je trapnost. Metafora trapnosti se zde vztahuje jak na jednotlivé romány, povídky, „entertainments“ atd., tak i na Greenovu tvorbu jako celek. Zachycuje a shrnuje hlavní motivy, témata a poetické obrazy Greenova literárního díla. Koneckonců trapnost je pro Grahama Greena, jako i pro Jana Čulíka, esenciální vlastnost každého lidského života. V tomto ohledu si Čulík cení Greena jako spisovatele, který dokáže zachytit metafyzickou pravdu o člověku. Greenův hrdina je trapný a nedůstojný, jeho jsou neúspěch, prohra, selhání, strach, bída, neláska, zklamání i pochybnosti, ale svým neúspěchem je také navýsost lidský. Je to právě selhání, které v Greenově světě zaručuje, že si zachováme lidství, neboť úspěch vede k oddlidštění.

Jak je pro Greenovy romány příznačné, získávají jeho hrdinové vnitřní sílu a metafyzický rozměr právě pro svou trapnost a skrze všechna

selhávání, což se projevuje v mezních situacích, jež jsou „hraničním pásmem mezi dobrem a zlem“ (s. 9), kde se, jak se praví v *Jádru věci*, lidská povaha nemá možnost maskovat. Zachycení existencialistických rysů v Greenově tvorbě je Čulíkův zajímavý a nový postřeh. Neřadí ovšem Greena po bok francouzských existencialistů, naopak zmiňuje jeho kritický postoj k jejich tvorbě. Paralelu namísto toho vede mezi Greenovou tvorbou a filozofií Karla Jasperse. Mezní situace, absurdita dění či hrdina jako věčný štvanec neustále na útěku před zákonem, před bandity, před sebou samým či před Bohem, to jsou motivy tvořící onu červenou nit vinoucí se Greenelandem.

Další poloha Greenovy tvorby, kterou se Čulík zaobírá, je Greenův katolicismus. Tato otázka by si jistě zasloužila hlubší analýzu; Čulík se však s rozdílem mezi „katolickým autorem“ a „autorem, který je náhodou také katolík“ vyrovnává poměrně konvenčním a obvyklým způsobem. Jako bod zlomu prezentuje román *Vyhořelý případ (A Burnt-Out Case)*, ježž interpretuje jako vyjádření autorova rozčarování a únavy z neustálé konfrontace s katolickým publikem, které jeho díla odmítá číst a rozumět jim jinak než v kategoriích katechismu. V jistém ohledu lze říci, že Čulík zde jako i jinde příliš věrně sleduje jak linii interpretace předkládanou samotným Greenem, tak i linii anglosaské literární kritiky Greenova díla.

Zarážející je i to, že si Čulík nevsímá specifík postavení katolického autora v rámci anglického, resp. britského společenského a kulturního kontextu. Ač těžiště knihy leží bezpochyby jinde, stály by tyto skutečnosti za připomenutí. Velkého zájmu se naopak dostává Greenovu kritickému postoji vůči instituci katolické církve. Greene získává gloriolu věčného buřiče a volnomyšlenkářského rebelanta. (Jestliže bylo Greenovi vyčítáno – Georgem Orwellem i jinými „nekatolickými“ kritiky – že svými romány paradoxně oslavuje hříšníky a že peklo se v jeho pojetí stává klubem vyvolenců, lze podobně argumentovat i proti Čulíkově obrazu nonkonformního Greena).

Greenova náklonnost pro lidi stojící na okraji společnosti se odrazila i v jeho politickém profilu. Po celý život tíhl k levicovým pozicím, pro které ho George Orwell svého času označil za možnou pátou kolonu uvnitř katolické církve. „Komunistické“ téma nezůstává stranou pozornosti ani v této knize – Čulík zmiňuje Greenovu „komunistickou“ epizodu (Greene vstoupil do anglické komunistické strany na počátku roku 1925 a vystoupil z ní o pouhé čtyři týdny později) i problematiku jeho celoživotní sympatie s komunistickými režimy. Zde se logicky musí objevit rozpaky i na straně jinak velmi shovívavého kritika. Opět se totiž ukazuje, jak rozdílné bylo vnímání levicových ideálů a levicových

ideologií mimo rádius jejich reálného působení a jakým způsobem vlastní žitá zkušenost obdobně zaslepuje a zabráňuje objektivnímu pohledu na jakýkoli směr levicově orientovaného smýšlení. Čulíkův rozhodný postoj v těchto otázkách je patrný i ze způsobu užívání termínů jako „marxisté“, „marxistický“, které fungují jako obecné negativní a jednoznačně odsuzující označení.

Zmiňované momenty Greenovy tvorby Čulík bohužel pouze načrtává, nestávají se mu osou jeho zkoumání, nýbrž zůstávají rozptýleny v sice poctivém a erudovaném, nicméně nepříliš vynalézavém, téměř výhradně přísně chronologickém, klasifikačním postupu, který nutně působí toporným a těžkopádným dojmem.

Jedním z problematických míst Čulíkovy monografie je předpoklad až příliš těsného sepětí mezi osobou Grahama Greena a jeho dílem. Ač na začátku své práce Čulík deklaruje autonomii díla od autorské osoby: *„Spisovatelova vezdejší, více méně trapná existence by se asi neměla příliš srovnávat s jeho dílem, které má vždy tendenci žít vlastním životem“* (s. 38), přesto později jednotlivé kapitoly a rozbory konkrétních děl protkává událostmi Greenova života. Hledání paralel mezi Greenovým životem a jeho tvorbou, které se, pravda, často samy nabízejí, je někdy dovedeno až do intimních podrobností. Jestliže paralela mezi Greenovými romány a jeho cestami po Africe či Střední Americe (např. v případě *Moci a slávy*)

může oživit četbu a dodat jí autentického prožitku, přináší stejný postup při užívání informací o Greenově soukromém životě prvky nepříjemně blízké bulváru. „Jádro věci věnoval Greene ještě své ženě a dětem (To V.G., L.C.G. and F.C.G.). Věnování konce dobrodružství však už zní *To C.*, v americkém vydání *To Catherine. Jde o Američanku Catherine Walstonovou, manželku „socialistického“ milionáře lorda Walstona, matku šesti dětí, o níž byla řeč v třetí kapitole.*“ (s. 264) Nemá smysl na tomto místě připomínat debaty strukturalistických či post-strukturalistických literárních kritiků hájících imanentnost textu. Stačí snad jen podotknout, že paradoxně právě tímto postupem ubírá Čulík Greenovým textům a jejich výpovědím na univerzálnosti. Greenova tvorba potom zůstává pouze velmi zajímavým zpracováním jedné konkrétní životní zkušenosti, což je efekt přesně opačný záměrům monografisty.

Dnešnímu čtenáři se musí jevit minimálně jako velmi problematická, patetizující a veskrze romantická koncepce úlohy básníka-umělce, kterou Jan Čulík předkládá: „*Umělec, básník (...) je zprostředkovatelem časově nadčasových [sic!] myšlenek, kterých se mu dostává odjinud. Je vždy jen prostředníkem něčeho, co je mimo nás a s čím lze komunikovat jen nepřímo; je hranolem, do kterého svítí slunce jiných světů a který rozkládá paprsky neznámého původu na duhu nám srozumitelnou. Umělec si nemusí, a vlastně ani nemůže, uvědomovat*

skutečný dosah a všechny roviny svého sdělení.“ (s. 38) Tedy umělec jako nástroj působení metafyzických sil, umělec přinášející poselství jiných světů? S takovýmto konceptem se ovšem jen stěží dá spojit Greenova sociální angažovanost, jeho úsilí o zobrazení drsné a nelákavé reality světa.

Čulíkův text je bohužel také zatížen řadou obecných rádooby poučení o smyslu umění, a literatury vůbec, např.: „*Umění učí vidět: rozrušuje konvenci, návyky, šedí opakování, odhaluje slávu a bídu světa*“, mluví se o „*mravním přínosu čtení*“. (s. 17) V tomto smyslu je Čulíkův text prvoplánovitě edukativní a moralizující. Výchovný záměr odhaluje i deklarované poslání Čulíkovy knihy směřující ke čtenáři, jenž má být touto monografií přiveden ke čtení Greenových textů. Záměr jistě chvályhodný, nicméně podivně znějí již následující řádky: „*Hlavním cílem – co se týče čtenáře – je umožnit mu proniknout za rovinu děje do vysoce organizované stavby textů, což předpokládá určitý stupeň erudice a orientace – zejména v náboženském ohledu. Jinými slovy, podporovat přemýšlivý přístup a tím aktivizovat požitek z umění.*“ (s. 17, zvýraznila K. K.) Stejně jako koncept umělce, který Čulík v této monografii představuje, i právě nastíněný koncept poslání literárního kritika se zakládají na velmi problematické premise výlučnosti. Dále se v tomto citátu skrývá dnes již těžko udržitelná ambice

„kanonického čtení“ Greenových textů.

Čtenář hledající metodologicky vymezenou a definovanou koncepci Greenova literárního díla zůstane po přečtení Čulíkovy monografie neuspokojen. Metodologické a normativní pozice autora zůstávají totiž po celou dobu nejasné a zdá se, že zůstávají nejasné i samotnému Čulíkovi. Autor sám se zříká „akademičnosti“ své práce jakožto „zátěže“ (s. 18). S tímto prohlášením ovšem stojí v rozporu řada pokusů o „klasifikaci“ (viz např. s. 135, 305), které stejně jako i členění knihy působí proti esejistickým kvalitám knihy a vyznívají přinejmenším úporně a strojeně. Bohužel bez oné metodologické koncepce zůstává Čulíkova práce pouhým esejistickým rozprávěním nad knihami jednoho významného autora. Přitom konceptuálních témat k zamyšlení a zkoumání se nabízí více než dost. Graham Greene je bezpochyby součástí významné literární generace, která vstupuje na literární scénu ještě před druhou světovou válkou, její nejvýraznější práce se však objevují až po ní. Ke Greenovým současníkům můžeme přiřadit například C. P. Snowa, George Orwella, J. R. R. Tolkiena, Elizabeth Bowenovou, Williama Goldinga, „rozhněvance“ Kingsleyho Amise, Johna Braina, Johna Waina i Doris Lessingovou aj., ani zde však není českému čtenáři nabídnuta pomocná ruka a Graham Greene tak zůstává třčet

jako solitér, jímž přes veškerou svou originalitu není a ani být nemůže.

Širší literárněhistorický kontext by býval velkým přínosem pro analýzu Greenova literárního stylu. Čulík sice upozorňuje na zvláštní, „greenovskou“ odrůdu literárního realismu, na tzv. „camera eye“ metodu, tedy pohled jakoby skrze čočku filmové kamery, přesto nechává bez povšimnutí rozdíl předválečné a poválečné generace. Není to totiž zdaleka jenom Graham Greene, kdo experimentální techniky psaní, tak charakteristické pro generaci modernistickou, nechává stranou a vrací se o krok zpět do literární historie. Tedy návrat k tradici realistického románu? Pouze zdánlivě. Setkáváme se zde se zvláštním propojením tradice a experimentu provávajícím téměř veškerou současnou anglickou tvorbu.

Jedním z hlavních momentů, který Čulík v Greenově tvorbě vyzdvihuje, je smysl pro další, metafyzickou dimenzi světa a lidského života. V této souvislosti považuje Greenovo pojetí zla v rámci anglické literatury za výjimečné. „*V anglické literatuře, na rozdíl od francouzské, tradice metafyzického zla neexistuje; zlo bývá pouze ekonomickým faktorem, který se obejde bez věčnosti.*“ (s. 248) Toto tvrzení je sice působivé, bohužel naprosto ignoruje jak kontext historický, tak i kontext Greenovi současný. V této souvislosti je třeba připomenout díla alespoň některých Greenových současníků, která taktéž řeší otázku theodicey a pro něž má zlo

„neekonomický“, metafyzický charakter. V českém překladu vyšla např. díla Williama Goldinga *Pán Much* (česky 1968, 1993), *Věž* (česky 1989), Anthonyho Burgesse *Mechanický pomeranč* (česky 1992). Obdobně jako Graham Greene i oba zmiňovaní autoři, ač bez nábožensky jednoznačně definovaných pozic, upozorňují na úzký vztah mezi zlem a lidskou přirozeností. Dále je možné připomenout jména například Iris Murdochové a Muriel Sparkové, které také hledají původ zla nejenom v časně vyhraněných kategoriích.

Závěrem dvě připomínky týkající se edičního záměru nakladatelství Academia. Spojení akademického nakladatelství a proklamativně „neakademického“ textu je poněkud zarážející. Snad by bylo možno tento nakladatelský počín chápat jako pokus o překročení hranic mezi akademickým a neakademickým publikem, jako pokus a zprostředkování komunikace mezi nimi. O podobném trendu možná vypovídá i biografie Michela Foucaulta, kterou Academia vydala tento rok a která také rozhodně nepatří k „akademickým“ textům. Nicméně v případě Greenovy monografie se nabízí ještě jedna zásadní otázka. Proč nakladatelství vybralo právě práci Jana Čulíka? Nechceme popírat kvality této monografie, která má jistě své místo a svou velkou cenu v rámci české popularizující anglistické literatury, nicméně vyšla již v totožné podobě před několika málo lety (roku 1994 pod názvem *Graham Greene, básník*

trapnosti v nakladatelství Tomáše Janečka) a tento výtisk nebyl ještě donedávna zcela rozebrán.

Nakladatelství Academia se snad v takovéto situaci mohlo rozhodnout k vydání překladu některé z anglických monografických prací o Grahamu Greenovi (mj. David Lodge, *Graham Greene*, Roger Sharrock, *Saints, Sinners and Comedians*, Maria Couto, *Graham Greene on the Frontier* – přičemž ani jeden z těchto titulů není možno označit za jednoznačně „akademický“ text, který by nebyl přístupný či srozumitelný širší čtenářské obci. V polovině devadesátých let se také konečně objevil i druhý díl oficiální Greenovy biografie z pera Normana Sherryho, nicméně tato práce je pro svůj rozsah pravděpodobně k překladu nevhodná.) či představit některý ze sborníků esejů o Greenově tvorbě (např. velmi vydařený sborník sestavený Samuelem Hynesem). Zarážející je i ta skutečnost, že nakladatelství Academia nikde (tedy např. v edičním plánu, reklamních upoutávkách apod.) – kromě lehkého přehlédnutelné bibliografické noticky na předsádce – nepřipomíná, že jde již o druhé, nepřepracované vydání Čulíkovy práce.

Kateřina Kolářová-Mazancová

Jan Čulík, Graham Greene. Dílo a život. Praha, Academia 2002.

...DALEKO OD VŠECH JEVIŠŤ

Flandry jsou zemí, kterou nejspíše vnímáme skrze výtvarné umění. Intenzita vlámských obrazů, jejich nezaměnitelný ráz a specifický styl utkvívají v myslích a vytvářejí lehce snovou představu o této zemi na rozhraní tří států. Jaké však Flandry skutečně jsou? Jsou blahobytnou, živočišnou, rabelaisovsky rozesmátou zemí, jakou ji známe z obrazů Jordaensových, Brouwerových či Teniersových? Či je to země bizarních vidin, přeludů a můr Boschových? Máme spíše uvěřit komickým žánrovým figurkám Brueghelovým, nebo meditativním starcům Rembrandtovým? Skrývá se za převrhlými poháry, nedojedenou pečeni a rozházenými kartami vlámských zátiší vzpomínka na vydařenou hostinu, nebo věčné memento smrti?

Hledejme v krásné literatuře této země. Na konci 19. století se v Belgii objevila vlna novoromantických, převážně katolických spisovatelů a básníků, kteří se pokoušeli zachytit zbytky mizejícího světa starých Flander. Nechávali se okouzlovat obrazy, historií, lidovými příběhy, atmosférou měst. Jejich tvorba nebyla v naší zemi neznámá. Bylo to dáno z velké části i katolickou orientací těchto autorů, díky níž si v některých českých kruzích (např. Stará Říše) získávali nadšené obdivovatele.

Z neznámějších u nás vyšlých vlámských autorů jmenujme například Maurice Maeterlincka, Charlese De Costera, Emila Verhaerena, Felixe Timmermanse, Eugena Demoldera. Asi posledním velkým flanderským spisovatelem tohoto proudu je dramatik Michel De Ghelderode (původním jménem Adémar Alphonse Louis Martens, 1898–1962). Ani on není v Čechách zcela cizí. Již v 60. letech byly přeloženy některé jeho hry Jiřím Konůpkem, v roce 1998 vyšel výběr z Ghelderodových povídek. Nejnovější kniha *Pašijové hry* obsahuje dva divadelní kusy – *Slečnu Jairovou* a *Barabáše*.

Jméno Michel De Ghelderode není pseudonymem, nýbrž rodinným patronymikem – ze vsi Ghelrode u Lovaně pocházela jeho matka. Ta mu jako první začala svým vypravováním otevírat svět starých Flander, svět, který měl, ač vychován francouzsky, přijmout za svůj. Máme-li Ghelderodovi věřit podobu jeho dětství, bylo zakřiknuté, plaché, osamělé, snivé. V šestnácti letech ukončil kvůli dlouhé nemoci studia a začal se věnovat literatuře, respektive divadlu. Jeho vnímavost a neobvyklé vidění, cvičené na šerosvitných vlámských obrazech, vnesly do evropského divadla osobu zcela mimořádnou, dnes všeobecně uznávanou. V Ghelderodových hrách,

kterých je na sedm desítek, ožívá onen znepokojivý vlámský duch v celé síle své kontrastnosti. Jsou směsicemi reálného a fantaskního, živočišně erotického a cynicky drsného, provokativně perverzního a křesťansky existenciálně hlubokého. Postavy dostávají loutkové, potvorně sešklebené podoby, se kterými jsou inscenovány zmatené reje. Ghelderode se programově odklání od „divadla myšlenek“ k divadlu instinktů a vizuálnosti. Nejplodnější doba jeho činnosti byla mezi lety 1934–1937. Skutečné satisfakce se však dočkal až po válce v roce 1947, kdy byly v Paříži v Théâtre de l'Ouve uvedeny jeho hry *Hop, Signore!* a *Karolinina domácnost*, které následovaly další. Vlna skandálů po představení *Pekelných slavností* zaručila dramatikovi mimořádnou pozornost. Z jiných jeho her jmenujme například *Rudou magii*, *O dábloví, který sliboval hory doly*, *Smrt doktora Fausta*, *Baladu o velkém kostlivci* aj. Cestu, kterou Ghelderode svým intuitivním geniem vytyčil, však rychle nastoupili jiní dramatici, razící myšlenku absurdního divadla. Tak byly záhy Ghelderodovy barbarské burleskosti vytačeny Beckettem a Ionescem.

Hry *Slečna Jairová* (1934) a *Barabáš* (1928) představují dva různé typy. *Slečna Jairová* je z Ghelderodova vrcholného období a plně odráží onoho „vlámského ducha“. Jako jsou do starých vlámských žánrových obrazů vkládány evangelijní události, takže reálný život jakoby splývá s oním

posvátným – bruslaři na zamrzlé Šeldě ani nepostřehnou, že v chýšce na břehu právě Panna Maria porodila, vyhnanci do Egypta se proplétají mezi vesničany vracejícími se z pole atd. –, stejně tak se Flandry proměňují v jeviště biblických příběhů i v literatuře. Zmíňme například půvabnou knihu Felixe Timmermanse *Ježíšek ve Flandřích* či hru Eugena Demoldera *Smrt v kolébkách* o vlámsko-betlémském vraždění neviňátek. Ke stejnému prolnutí dochází i ve hře *Slečna Jairová*. Syžet je vzat z evangelijního příběhu o vzkříšení Jairovy dcery Kristem (L 8,40–56; Mt 9,18–26; Mk 5,21–43), reálie jsou flanderské. Jak říká autor ve scénické poznámce Místo a čas: „*V jednom vlámském městě, z něhož moře ustoupilo a jež nyní jako by dosud prožívalo své zašlé časy. [...] Postavy jsou nalíčené, tak jak je možno je občas spatřit na iluminovaných burgundských miniaturách. [...] Tyto osoby nicméně nepatří výhradně do své zaniklé doby; mohou se zdát smyšlené, ale v jejich řeči se objevují tóny, jež bychom při bedlivém poslechu zaslechli i v dnešních časech...*“ Tohoto propojení vlastně tří časových rovin je dosaženo s jízlivostí a břitkostí Ghelderodovi vlastní. K loži umírající Jairovy dcery přichází vikář Kaifáš, aby ji zpovídál, objevují se tři Marienky – z původního nářečí bravurně přeložené do ostravsko-slovensko-polské hatmatilky – opíjející se a plačící nad mrtvou za stálého zbrblání: „...*Zdrás – Aríja –*

mistipná – Pánsebou – ožená – tysezi – enami – Požeháný – podžitatvého – Svatáříja – Rózanás – zařtšné...“, jakýsi buřík Zrzoun, nakonec po zásluze ukřižovaný, Jairovu dceru vzkřísí atd. Vedle toho je však rozehráno nesmírně hluboké existenciální sebe-tázání Jairovy dcery, proč byla znovu přivedena k životu a proč musí ještě žít. Naprostá odcizenost vzkříšené vůči rodině a snoubenci je umocněna setkáním s podobně vzkříšeným Lazarem. V přízračné somnambulní noci Velkého Pátku, v podivném rejji masek a přízraků, kdy je Zrzoun ukřižován, se poodhalují další šilené souvislosti.

Hra *Barabáš* je formálně klasickým evangelijním apokryfem (srovnej Mt 27, 15–26; Mk 15, 6–15; L 23, 13–25; J 18, 38–40), připomínajícím na první pohled jemu podobné. Vyniká však vypjatou divadelností, evokující středověké miráky. Jak se například praví v scénické poznámce k třetími jednání: „*Sváteční pouťová atmosféra, ale ve vzduchu bude stín Kalvárie. [...] Herci zde budou v dolíku jako na dlani, a protože celé jednání má jakousi zvláštní, neskutečnou, až bláznivou atmosféru, budou herci trochu vypadat buďto jako blázni, anebo jako náměsíčníci...*“ Hlavní postava, vrah Barabáš, se kterým je sehrána největší fraška v dějinách lidstva, během které je zločinec propuštěn a Spasitel odsouzen, hledá vysvětlení. Absurdita celého přelíčení připomíná černou grotesku. Jak říká Barabáš: „*A jelikož nad námi visí nejchmurnější věšty;*

jelikož světlo na nebesích pohasíná; jelikož je předpověděno, že se na město snesou nejstrašnější pohromy; jelikož svět se svíjí v křečích, jako by měl dokonat; jelikož nadešel čas, aby spravedlivý zemřel na kříži a vrah byl propuštěn; ze všech těchto důvodů teď vznešené a velkolepě zahraju tu nejtruchlivější frašku, nejpoučnější ze všech divadel!“ Chaos, který nastane a kterým se míhají vystrašení apoštolé, nešťastný Jidáš se svou děsnou manželkou, komedianti, Máří Magdaléna a lůza, vyústí v nadšené revoluční, dalo by se říci pasoliniovské volání: „*Anarchie! Ježíš! Žebráci!*“ Celkové vyznění hry je v otaznících.

Vydat Ghelderodovy hry je jedna věc – pochopitelně nesmírně záslužná. Druhou věcí je inscenovat je – s citem a smyslem pro jejich „hlubokou fraškovitost“. Především však jde o to, nechat se vtáhnout do Ghelderodova bizarního světa, objevit onu estetiku zvrácených kontrastů v její ještě ryzí a nezvulgárněné podobě. Dauphinovské, tradičně čisté krásné vydání je důstojnou branou.

Martin Bedřich

Michel De Ghelderode, Pašijjové hry. Praha a Podlesí, Dauphin 2002. Přeložili Tomáš Kybal a Luděk Kárl.

NASLOUCHÁNÍ ROZPRÁVÁM (CENTO)

Když bylo zřejmé, že maturita je tím nejbližším, co se nám ukazuje na obzoru nepominutelného, ptali jsme se na tematickém, této události věnovaném večírku naší vyučující matematiky, k čemu že nám tento předmět vlastně bude. Kromě trojčlenky jsme žádný jeho praktický význam neviděli, přesto nám skličující omezenost našeho horizontu vrtala v hlavách a vnucovala naivní a nevědecké otázky. Škoda. Kdyby nás tehdy ona dáma odkázala do patřičných mezí, totiž kdyby nás obohatila o poznatek, že kdesi v kruzích vrcholné matematiky najdeme osobnosti, které dokážou hovořit o světě jako celku, o poznání, kteří poutavě představují před posluchači či čtenáři dějiny svého oboru a ještě jej propojují s vrcholy filozofického myšlení, ocitli bychom se někde jinde a lačnili dnes po něčem jiném.

Proč však začínám opožděnou recenzi na knihu známou v odborných kruzích nejapnou, neboť osobní vzpomínkou? Snad jde o pokus ospravedlnit se jménem jiných, kteří cítí stejné nedostatky ve vzdělání, snad pokus neofilologa, bohemisty a polonisty, o oživení zakrnělé oblasti, již dnešní humanitně zaměřený člověk vytěšňuje ze svého zorného pole.

Ať je tomu jak chce, střet s „úhelným kamenem“, jak vynalézavě a s takřka novinářskou chytlavostí

smíšenou s provokací nazval Petr Vopěnka svoje již dříve po částech vydané *Rozpravy s geometrií*, čtenáře buďto rozdrtí, anebo donutí přemýšlet, na čem je vybudována jeho stavba poznání. Nikoli náhodou připomíná Zdeněk Neubauer v předmluvě známý předpoklad Platonovy akademie, že geometrii už její uchazeč ovládá při vstupu do jejích bran. Ideálnost geometrických objektů je nejvhodnějším vstupem do světa idejí (s. 76), ale nesmí se stát cílem našeho snažení (s. 456), a tak není divu, že mohutná úhelná kniha bude své vývody klenout právě směrem k filozofii. Na samém počátku čeká bohemistu překvapení předpřipravené již citáty Augustina Smetany (!) a Karla Čapka, které vychvalují to, co jinými slovy říká sám autor: „*Na rozdíl od různých odborných spisů u nás vydávaných budeme v této knize uvažovat v české řeči. Cizích slov budeme užívat jen tam, kde je jejich význam zcela jasný a ustálený a kde nejsou českými slovy nenahraditelná. K nejvýznamnějším poznatkům získaným při psaní této knihy patří to, že čeština je jazykem filozofickým – že český filozof je jen potud filozofem, pokud se dovede vyjadřovat česky – že zbytečné užívání cizích slov je vhodné jen k tomu, abychom nejasným, mlhavým a nezfídka i prázdným úvahám dodali zdání učenosti.*“ (s. 15) A tato

zavazující slova jsou celým obširným textem naplněna, což je přístup mezi zástupy literárních vědců či lingvistů věru k pohledání! Polichotí např. využití obrozeneského rozlišování přírodopisu (zachycení reálného světa) a přírodozpytu (vyhledávání přírodních zákonů; s. 597).

O čem kniha pojednává, lze shrnout následující parafrází (s. 628): jedním z největších zlomů v myšlení evropského lidstva byl přechod od porozumění reálnému světu jako vnitřku křišťálové plochy kulové, tvořené nebeskou klenbou, k porozumění tomuto světu jako nekonečnému vesmíru. Z historického hlediska tak zachycuje zaměření antiky a středověku na tělesa vynořující se z prostoru a postupné rozšiřování tohoto prostoru po přesun zájmu na sám pojem prostoru v raném novověku, a vlastně spíše stručně otevírá další, ještě neuzavřenou fázi nacházení prostorů za obzorem viditelného, v níž je základní euklidovská geometrie pouze jedním z možných popisů.

Autor již v úvodu označuje svůj výklad za psychoanalýzu a dále odkazuje na jeho fenomenologické zázemí. Pracuje tak s ústředními dvojicemi pojmů: přirozený reálný svět – reálný svět, apeiron – nekonečno, které se k sobě mají jako nevědomí – vědomí; kdo prošel výukou lingvistiky, dodal by ještě langue – parole. Šíře a hloubka záběru, s nímž Vopěnka při představování proměn pojetí geometrického prostoru pracuje, nabízejí svým přesahem do oblastí

jiných vědních oborů, než je matematika (geometrie), možnost rozhovoru, který se snaží opustit jejich roztržičnost a sebestřednost. Tyto přesahy by měly nás nematematiky zajímat, i když dalším možným polem společného zájmu je i sám historický přístup, neboť výprava do minulosti je zároveň výpravou za společnými kořeny všech věd.

Jistě nikoli náhodou patří mezi jiné obory, jež autor pečlivě sleduje, teologie. Vopěnka na ní ukazuje souvislost obrazu Boha se schopností vnímat geometrický svět v různých etapách vývoje společnosti.

„Křesťanské výklady Boha jakožto všemohoucího stvořitele a vládce nejen nebe a země, ale dokonce i rozumu stály u zrodu novověké evropské vědy a řídily další její kroky; zprvu s plným vědomím vědců, později ve skrytu jejich nevědomí.“ (s. 807) V rámci své knihy pak v patřičnou chvíli věnuje pozornost i dalším oborům: přírodovědě (s. 542 a 559), fyzice (s. 566), chemii (s. 721) či biologii (s. 788). Estetika a příbuzné obory, jejichž ozvěnu jsme zaslechli v patetické chvále rodné řeči, se však exaktním vědám vymyká, neboť *„vstřícný výklad [...] pro velikost krásy neumíme vypracovat dodnes“*. (s. 221)

Na rozpravách oceníme především důraz na nesamozřejmost používání důkazů a přesnost formulací. V probírání počátků geometrie najdeme kromě jiného např. překvapivé vysvětlení tajemství pětiúhelníku, symbolu pythagorejců (s. 65–67), přesto k těžišti celé knihy patří

především Vopěnkův výklad objevu nekonečna, které autor důsledně odlišuje od apeironu, „neohraničeného“. „*Apeiron se zpoza nějaké hranice vytrácí v okamžiku, kdy ji prolomíme.*“ (s. 288) Toto rozlišení poukazuje na velmi závažné důsledky, které si vlastně vůbec neuvědomujeme. „*Apeiron bylo vytlačeno nekonečnem za hranice reálného světa, takže Evropan se na několik staletí zbavil strachu z apeira a začal se považovat za pána světa.*“ (s. 511) V té době totiž „*scholastika podřídila rozumu Boha*“ (s. 343) „*Bůh však nebyl podřízen toliko rozumu, ale též absolutnímu nekonečnu.*“ (s. 344) Autor nenabízí ani nehledá laciná východiska z této situace. „*Umístíme-li za [klenbu nebeskou] nějaký jiný svět, například nebeský Jeruzalém, apeira se nezbavíme; pouze je oddálíme.*“ (s. 305)

Možná zde, v těchto úvahách, lze hledat kořeny náročného Vopěnkova pohledu na otázky víry. „*Opravdová víra v Boha, hodná velikosti údělu, který spolu s ní člověk na sebe bere, provázená tomu odpovídajícím životem otevřeným vůči svědomí a svědomím řízeným, je jen taková, která není podpírána vírou v nesmrtnost duše a strachem z hrůz pekelných, či podbízivým líčením blaženosti posmrtného života v nebi.*“ (s. 599) Víra pak souvisí s postavením vědy. „*Právě pro podíl víry na vědě, který každý člověk alespoň podvědomě tuší, je vědě dovoleno dopouštět se omylů. Věda se tak usadila někde*

uprostřed mezi filozofií a vírou.“ (s. 103)

Vopěnka se přiznává k fenomenologickým tradicím a zároveň se vymezuje proti všem determinismům. „*Matematický determinizmus představuje krajní stanovisko, podle něž řád reálného světa svírá tento svět tak těsně, že mu již žádné možnosti k uskutečnění neposkytuje.*“ (s. 788) Odtud je jen krůček k poměrně rozsáhlým polemikám s podstatami marxismu (s. 393, 805, 820, velmi emotivně na s. 826), v němž autor vidí stálé nebezpečí pro jeho zádně zjednodušující a navíc zastaralý výklad světa. Na druhou stranu pochvalně a rozsáhle probírá Descartesovo mechanistické uchopení světa, vrací se i k antickému pojetí atomistů a vyzdvihuje Lucretiův epos *O přírodě*.

Co tedy Vopěnka vnáší do onoho veřejného, nad úzký rámeček svého oboru se povznášejícího prostoru? Především důraz na uvědomění si širších souvislostí jevů tohoto světa, pro něž nám nestačí vysvětlení specializovaných vědních oborů. Vopěnkova kniha je svého druhu úvodem k novému celostnímu chápání světa, a to je cosi mimořádně odvážného, neboť zde vždy hrozí uklouznutí směrem do propasti značných a zkrslujících zjednodušení. Pro bohemistu může být přínosná nejen čistě prakticky – těžko si lze např. představit výklad Bridelova hymnu *Co Bůh? Člověk?* bez znalosti patřičných kapitol o nekonečnu, ale také formálně-

-logickou argumentací přístupnou neodborníkovi, jasným a zaujatým vyjádřením svého názoru, který se nebojí ani emocí, ani novinářských postupů, což výrazně přispívá ke čtivosti knihy. S trochou nadsázky lze říct, že Vopěnkův *Úhelný kámen* by si zasloužil pomyslnou cenu Tomáše Pešiny z Čechorodu právě za práci s českým jazykem ve vědeckém díle. Jako čtenář bych vlastně očekával, že Petr Vopěnka se bude výrazněji vyjadřovat ve veřejných sdělovacích prostředcích k různým otázkám. To je však jen jakási představa budoucnosti, v níž matematikářky rukama bílými od

křídly (dnes spíš, pravda, umouněnými od fixů) ukazují studentům gymnázií souborné vydání *Rozprav s geometrií*, načež uvolňují učební prostranství filozofii. Vše už tady přece jednou bylo. „*Žijeme v bludišti, z něž není východiska. Opravdu jen malou útěchou nám může být, že se nám jednou podaří toto bludiště celé prozkoumat.*“ (s. 904)

Jan Linka

Petr Vopěnka, *Úhelný kámen* evropské vzdělanosti a moci. Souborné vydání *Rozprav s geometrií*. Praha, Práh 2000.

STŘEDOVĚKÉ ŽENY Z ARGU

Knihy Edith Ennenové (1907–1999) *Ženy ve středověku*, jejíž překlad loni vydalo s podporou Grantové agentury ČR nakladatelství Argo, je významným příspěvkem k historii evropských žen z pohledu dějin právních a sociálních. Některé otázky po dějinách žen vyvstaly jako důsledek ženské emancipace v první polovině 20. století a od let sedmdesátých se jim dostává zvýšené a systematické pozornosti. První verze *Žen ve středověku* vyšla z pera badatelky, jež působila na bonnské univerzitě, v roce 1984 a dočkala se dalšího rozšíření, přepracování a celkem pěti vydání. Kromě jejího vědeckého přínosu ocenili recenzenti také to, že je prosta feministického patosu.

Edith Ennenová provádí své čtenáře deseti stoletími středověku, jejíž s ohledem na laiky rozděluje klasicky, na raný, vrcholný a pozdní. Postavení ženy v právních a sociálních strukturách se však neměnilo jen v čase, mělo také své etnické, popř. regionální varianty, které si vyžádaly autorčin diferencovaný přístup. Geografickým těžištěm jejího bádání je prostor, který zaujímalo karlovské impérium, tj. především dnešní Německo, Francie, Itálie a státy Nizozemí, zřídka nás zavede do střední či jižní Evropy. Každý ze tří chronologických oddílů je uvozen kapitolou, v níž Ennenová analyzuje právní prameny a sleduje vývojovou tendenci právního a společenského

rámce, poté se zabývá jednotlivými příklady žen ze všech společenských vrstev: královnami a regentkami, princeznami, šlechticemi, ženami, jež se zasvětily životu v klášteře nebo jiné náboženské komunitě, ženami poddanými a především měšťankami, které stojí v centru její pozornosti. Tato koncepce s sebou nutně nese stopy napětí mezi strukturálním pojetím, které více odpovídá nárokům na vědecké zpracování tématu, a klasickým členěním na časové periody, jež zohledňuje laické čtenáře. Publikace je však bezpochyby velmi zdařilým kompromisem mezi oběma metodami.

Název *Ženy ve středověku* – jakkoli je zcela namístě – může vyvolat očekávání, jež autorka neměla v úmyslu splnit. Její kniha neměla být snůškou životopisů slavných žen. Naopak, biografické črty v řadě případů překvapí svou stručností: například na obálce českého vydání jsou inzerovány francouzská básnířka a spisovatelka Christine de Pizan a mystička Brigita Švédská, z nichž té první kniha věnuje pět vět a té druhé jednu. Ennenová se nechtěla věnovat ani kulturnímu a duchovnímu dosahu ženského myšlení, ani literární a umělecké tvorbě, ani výjimečnosti některých osobností, ve kterých – jak by řekla Simone de Beauvoir – vítězí transcendence nad imanencí. Ženské osudy, které kniha líčí, dokládají sociální a právní vývoj a umožňují představit si životy anonymních a řadových žen všech sociálních vrstev.

Předmětem výzkumu je život jako takový: politická, náboženská a ekonomická činnost konkrétního společenského dosahu, žena v rodině a manželství, oblečení a strava, jež byly ve středověku ženskou doménou, možnosti obchodní a podnikatelské samostatnosti žen.

Přitažlivými a se ženami spojenými tematickými okruhy jsou historické okolnosti, podoby a významy partnerského soužití, sňatku a manželství a také jevy a vývojové tendence, které v očích člověka konce 20. století směřují k osobní svobodě a k prosazení lidských práv, tedy k hodnotám, které středověk neznal. První a výrazné impulsy ke zlepšení postavení žen vydala církev, která konsenzuální sňatek uznávala jako jediný možný, nařizovala monogamii, upírala muži právo zabít manželku a umožnila osobní seberealizaci i mimo manželství. K zakotvení těchto zásad přispěl měšťský život, zároveň však vytvořil zásady další a otevřel množství různorodých pracovních příležitostí, cestu k ekonomické samostatnosti byt malého procenta žen. Od sklonku 11. století byla rozvíjející se města oázou relativní svobody, do níž směřovaly kroky zběhlých poddaných. Měšťané se zasazovali o svou svobodu, mír a vylepšovali své právní systémy. Ty dopřávají např. stejnou stavovskou příslušnost nerovným manželským partnerům, stejná dědická práva synům i dcerám, prosazují svobodu vyhotovení závětí. Vývoj vlastnického práva ve městech směřoval

k manželskému spoluvlastnictví, přestože muž byl i nadále poručníkem své ženy. Město je tak důležitou entitou hlavně proto, že „*pojmem svobody ve středověku není určován představou osobní svobody, nýbrž je pojat korporativně – lidé usilují o svobodu měšťanů, městské obce apod.*“ (s. 100) Svoboda měla tedy ve středověku jiný zvuk než dnes a byla přitažlivým cílem i pro ženský svět. Na boji za práva měšťanů se však ženy takřka nepodílejí, nemají žádná politická práva a jejich případná „občanská“ práva i relativně příznivé postavení ve výrobní (Kolín, Paříž) nebo obchodní (Lübeck) sféře závisí na konkrétních ekonomických podmínkách města a průmyslových odvětvích, ve kterých bylo uplatnění žen žádoucí, například pro jejich větší obratnost v jemných pracích (hedvábnictví). Pozoruhodný, ve středověku relativně rozvinutý svět podnikatelek, drobných živnostnic a příslušnic cechů bere v novověku zčásti zasně. Cechy se ženám uzavírají – v 16. století dokonce masově. Novověk připravil venkovské ženy o ohledy a výhody spojené s jejich těhotenstvím a šestinedělním. Rušení podobných privilegií, celkové zhoršení životních podmínek venkovského obyvatelstva i ztráta minima lidskosti, jež leckde mezi poddanými a pánem vládla, stály v pozadí pozdněstředověké vlny sociálních nepokojů.

Vzdělání ženské části populace bylo šlechtičnám a dcerám patriciů zpřístupňováno kláštery, v zásadě pro

nejvyšší vrstvy platí, že i „*ženy žijící ve světském prostředí převyšovaly své manželské druhy, kteří byli plně zaměstnání vykonáváním moci a vedením války.*“ (s. 83) Na rozdíl od klášterů byly farní školy otevřené i měšťanským dcerám, které si zde osvojovaly přinejmenším psaní a počítání, aby se – pokud nepodnikaly samy – mohly podílet na manželských aktivitách, např. vést účetní knihy. Rozšiřování univerzitního vzdělání od druhé poloviny 14. století začalo radikálně měnit dosavadní poměry ve vzdělání a stalo se příčinou propastných rozdílů ve vzdělání dívek a chlapců, které přetrvaly do počátku 20. století. Dívky neměly přístup na univerzitu z celé řady důvodů: členové univerzit zprvu náleželi v drtivé většině ke kléru; investice do vzdělání dívek se nevyplácela – na prvním místě stálo zajištění jejich věna a také studentská společnost byla natolik nevázaných mravů, že by ohrožovala dívčí počestnost. Nejenže tedy ženy neměly politická práva, ale nebyly jim dostupné ani nutné předpoklady pro politickou dráhu. Nedostatek vzdělání, jež mužům skýtalo možnosti sociálního vzestupu a elitního uplatnění, byl pro ženy od pozdního středověku trvalým handicapem, který je odsouval do druhořadých či zcela podřadných pozic. Jako ilustrativní příklad této tendence můžeme uvést, že ženy v novověku ošetřovaly, avšak neléčily. Lékařky se po roce 1500 z listinných pramenů zcela vytratily. Ennenová shrnuje: Znevýhodnění ženy

v pracovním životě v novověku, např. před rokem 1918, lze považovat za výraznější než v pozdním středověku.

Středověk neznal touhu po osobní svobodě. Osvobození od poroby manželství bylo vnímáno jako svoboda ke službě Bohu, která propůjčovala ženám nový duchovní rozměr a sílu. I jeptišky mohly samy sebe nahlížet jako bojovnice Kristovy. Kláštery byly zprvu přístupné pouze šlechticům, avšak hnutí chudoby spojené s novými řády (cisterciáky, premonstráty, dominikány, františkány), laickými náboženskými společnostmi (bekyněmi) i sektami (katarstvím) zasáhlo všechny stavy a skupiny, od nejvyšší šlechty po nevěstky. Ženy bojovaly o právo vést život zasvěcený Bohu ať již v klášteře, nebo jako bekyně, které se nezřídka ocitaly na hranici mezi pravověrností a kacířstvím. Ženy se ucházely i o právo kázat. Nové řády vycházely ženským duchovním potřebám vstříc do té doby, než se plně institucionalizovaly, pak zaujaly k vypjaté ženské religiozitě odstup. Intenzivní ženskou zbožnost lze považovat za specifický druh touhy po svobodě, stejně jako městské politické aktivity.

Morové epidemie, prudké klimatické výkyvy, hladomory a válečné útrapy pozdního středověku přivedly smrt na dosah ruky. Lpění na životě a radostech a postupující materializace, racionalizace a byrokratizace středověké společnosti s sebou přinesly povrchnost víry

i mystiku utrpení, hluboké dekolty a nevázané mravy a s nimi i větší shovívavost k ženským prohřeškům. Okázalé bohatství vede městské rady k vydávání nařízení proti luxusu a erotizace života má svůj protipól ve strachu ze ženské sexuality. V církvi, která se v 9. století racionálně stavěla proti pohanským pověrám, se prosazuje učení o dáblském přenášení lidí vzduchem. Představy o kouzelnictví a kacířství se přetavují koncem 15. století v pojem *čarodějnictví*, který je jednostranně fixován na ženy a uveden do souvislosti s démony, již uspokojují ženský chtíč. Čarodějnická hysterie se zrodila na konci středověku, procesy s čarodějnicemi jsou však již jevem raně novověkým.

* * *

Adekvátně se vypořádat s překladem knihy *Ženy ve středověku* je bezpochyby těžké – výklad místy detailně proniká do specifických a dnes nikoli běžně známých sfér. Pokud však textu neporozumí překladatel, je těžké žádat totéž od čtenáře. Dobrodružných výprav za významem nás mohli překladatelé ušetřit hlavně v řadě drobností, kde vede k neporozumění špatně zvolený výraz: Např. zastaralé slovo *zástí* (podle překladatelů femininum, *Fehde*, s. 15) figuruje ve větě, která sděluje, že individuální násilí (boj) bylo ve středověku oprávněným prostředkem k prosazení právního nároku. Čtenář se může stát

obětí záměny slov *darovat* – *přijmat* a *dávat* – *brát* ve velmi překerní větě: „*Muži nebo ženy, kteří bydlí v Dortmundu a mají vlastní topeniště, nesmějí uvnitř města brát ani dávat jak mužské tak ženské náčiní.*“ (s. 109) Jedná se zde o nařízení pro domácnosti ať již jednočlenné, nebo celé rodiny (místo *topeniště* by jistě lépe vyhovoval *krb*): vojenská výstroj mužů ani vybavení domácnosti, jež přináležejí ženám, nesmějí být obyvateli města odděleně darovány ani přijímány. Oba typy movitostí jsou totiž součástmi dědictví, které se již nerozděluje na ženské a mužské, nýbrž každý dědic nezávisle na jeho pohlaví dostane část výzbroje i část domácího vybavení. Celý tento odstavec (s. 109n) by si zasloužil revizi, protože hovoří o prasatech a slepicích jako o *náčiní* je přinejmenším podivné a jistě nelze zaměňovat *dědictví* a *dědice*.

Sociálněhistorická terminologie překladu je velmi volná, takřka nezávazná. Raně středověká společnost se vyznačovala opouštěním otrokářských vztahů ve prospěch feudálních a autorka má své důvody k tomu, aby rozlišovala mezi *Sklaven*, *Unfreie*, *Halbfreie* a *Hörige*. Za českým *otrok* se však může libovolně skrývat *Sklave* i *Unfreie* a za *nevolníkem Hörige* i *Unfreie*, což je také *osobně nesvobodný*. Stranou ponechme, že výrazy jako *robota*, *nevolník* a *vrchnost*, zde celkem zbytečně používané pro germánskou dobu i západoevropský středověk, evokují druhé, novověké nevolnictví ve

středoevropském a východoevropském prostoru. Podívejme se nyní, jak transformaci vztahů otrokářských ve feudální popisuje autorka a jak vypadá překlad: „*Zweitens kamen die von uns in der Einleitung beschriebenen Entwicklungen innerhalb der Grundherrschaft zum Tragen: die Verwandlung der patriarchalischen Hofsklaverei zur grundhörigen Unfreiheit, die Abschichtung Unfreier vom Herrenhof als servi casati, als behauste unfreie.*“ Podle překladu má tato proměna dvě až tři fáze: „*Zadruhé k tomu přistupoval [přispíval] vývoj poddanství [vývoj uvnitř panství], který jsme popsali v úvodu: [1] proměna patriarchálního otroctví na hospodářských dvorech v poddanství v rámci velkostatku a [2] následné oddělení nevolníků od vrchnostenského dvora a [3] jejich transformace na servi casati, na nevolníky s vlastním obydlím.*“ (s. 91) Všimněme si, že se v překladu objevují navíc slova *poddanství* a *velkostatek* bez opory v originále. Popisovaný vývoj má však pouze jedinou fázi: připoutání otroka (původně pracujícího na statku) k půdě spojené s tím, že mu bylo dáno vlastní obydlí (*casa*). Smysl této změny tkvěl v tom, že živit otroka na statku bylo pro pána méně výhodné, než když se tento nesvobodný živil sám na přidělené půdě, z jejíhož držení mu plynuly povinnosti vůči pánovi atd. To mělo pro tyto nesvobodné vladný důsledek: pán připouštěl volné zakládání rodin v rámci svého panství i mezi nimi (to otrok bez pánova

svolení nesměl) a také mezi nesvobodnými (*Unfreie*) a polosvobodnými navzájem. Tvůrcímu překladateli se přičilo přeložit v této větě *Unfreie* dvakrát za sebou stejně, takže nás konfrontuje se třemi skupinami poddaných: *nevolníky*, *polosvobodnými* a *osobně nesvobodnými*. Nad síly překladatelů byly některé citace německých středověkých pramenů, jejichž originální znění je německému publiku nepochybně srozumitelnější – na s. 232 zůstal z nejasných důvodů uprostřed české věty výraz *Grundherrschaft*. Poněkud ironicky působí, že se bekyně významně podílely na *pěči o mrtvé* (s. 149, *Begräbniswesen*). U *familia S. Leodegari* je „i“ genitivní koncovka, tedy nejde o Leodegaria, ale Leodegara (s. 98); uváděný klášter sv. Trondy (s. 87) je klášterem svatého Truda v Belgii. Přeložení *Orden* jako *klášter* je příčinou složité metamorfózy, ke které došlo po smrti sv. Kláry: *klášter* sv. Damiána se proměnil na *Ordo* [řád] *S. Clarae* (s. 131). Rovněž *dům* není překladem slova (*Beginen*)*konvent* (s. 183) mj. proto, že ne každý konvent laických sester vlastnil dům. Z textu se totiž vzápětí dovídáme, že nejmenší konvent tvořily dvě bekyně žijící v jakési cele. Potom mezi kolínskými 169 domy bekyň (!) a 169 konventy vyvstane nemalý rozdíl. Ostatně se dále píše, že na oněch cca 160 konventů připadalo 65 domů, z nichž po reformě roku 1487 ponechala městská rada sestřím pouhých 17. Slovo *dům* je v překladu vůbec velmi oblíbené, ve

svém archaickém významu se objevuje místo slova *rod*.

Jinými překladatelskými figly jsou zkratky, které spolehlivě produkují faktografické chyby. Na devíti řádcích o Lucemburcích (s. 217) vznikly v překladu hned dvě nesrovnalosti: z Karla IV. Sličného se stal Karel VI. a Marii Lucemburskou údajně provdral (1322) její otec římský král a císař Jindřich VII., který byl tehdy již devět let po smrti. Podezření vzbuzuje i věta o Markétě z Porete: „*S ní přichází ke slovu Francie, kam přináležela její rodná provincie Valenciennes od roku 1292.*“ (s. 147) Hennegavské Valenciennes však pro Francii získal až Ludvík XIV.!? V původním znění totiž stojí, že „*s Markétou z Porete přichází ke slovu frankofonní oblast. Markéta pocházela z pohraniční marky Valenciennes na středověkém německo-francouzském rozhraní; 1292 se Valenciennes zřeklo Říše.*“ I ti, kterým Valenciennes nic neříká, vědí, kde je Paříž a kde jsou Alpy, a nenaletí tvrzení, že Paříž byla ve 14. století největším městem na sever od Alp (s. 182, orig.: na této straně Alp). Na jinou geografickou mystifikaci, při které se Nizozemí a Burgundsko ocitnou v severní Evropě namísto v severní části západní Evropy, narazíme na s. 218. Oproti chybám, které napáchal překlad, je autorčino zaměnění Viléma III. Hennegavsko-holandského s Vilémem IV. na téže straně nepatrným detailem. Nechcem však být kontrolory celého překladu. Již nyní jsme se dostali do situace, kdy

českým *Ženám ve středověku* musíme vyjádřit nedůvěru spojenou s malou radou: pokud se vám bude zdát, že textu nerozumíte nebo že protiřečí vašim znalostem, chyba patrně nebude ve vás. To si snadno ověříte v originálu.

V textu zůstalo rekordní množství chyb a překlepů (s. 12–14, 18, 21, 24 až 26, 49, 53, 56, 57, 81, 93, 106, 129, 135–138, 141, 144, 147, 150, 160, 165, 171, 185, 207, 250, 327) a na pováženou je také absence poznámek č. 195, 204, 245–247, 270–271, 341 v poznámkovém aparátu na konci knihy. Český rejstřík je oproti své předloze ochuzen o genealogické údaje a biografická data; k dobru mu budíž připočteno, že je kombinací rejstříku osobního a místního, který německé vydání nemá. Orientace v české knize je o stupeň těžší než v její předloze. Záhloví stránek totiž nesou název knihy a odkaz k jedné ze tří výše zmíněných

středověkých period. Ten je i v německém vydání, které však místo názvu knihy připomíná název kapitoly. Další ranou pro toho, kdo v knize hledá své konkrétní téma, je redukce bohatě rozepsaného německého obsahu na pouhé názvy kapitol. K tomu všemu dodejme, že česká verze je prosta nejen předmluvy z roku 1991, ale dokonce i autorčina věnování! Nakladatelství Argo patrně usnulo na vavřínech své dobré pověsti a při přípravě vydání *Žen ve středověku* nechalo triumfovat rutinu nad uvažováním, pozorností a nad respektem nejen k publiku, ale i ke skvělé práci dnes již zesnulé medievalistky Edith Ennenové.

Jana Fantysová-Matějková

Edith Ennenová, *Ženy ve středověku*. Praha, Argo 2001. Přeložili Jindřich Karásek a Pavlína Rychterová.

KNIHA O TOM, CO SE NESTALO

Práce historiků se obvykle zabývají tím, co se stalo v minulosti. Historická teorie a metodologie sice přesvědčivě dokládají, jakou iluzi je domněnka, že historik je schopen minulé dění celostně rekonstruovat, že pečlivým a vyčerpávajícím studiem pramenů může zjistit, „jak to ve skutečnosti bylo“, jeho zájem o děje, jež v minulosti proběhly, se však pokládá za přirozený. Stranou nyní ponechme spory o to, mají-li historikové poznávat

události vztahující se ke konkrétnímu místu a času, či spíše procesy projevující se dlouhodobě. Navzdory zmíněné metodologické skepsi nepřestává historiografie usilovat o odhalení toho, co se v minulosti odehrálo (na bojištích, v jednacích sálech nebo v hlavách lidí) – rozdílly přetrvávají pouze v tom, co lze od takového úsilí očekávat. Do rukou českého čtenáře se před časem dostala kniha, která se, řečeno s jistotou

nadsázkou, nezajímá v první řadě o to, co se událo, ale naopak o to, co se neudálo. Předmětem jejího zájmu není událost, ale „ne-událost“. Českou zainteresovanou veřejnost před několika lety zaujal dokumentární film o průběhu roku 1956 v Československu. Ukazoval, že zatímco v Maďarsku vypukly krvavé boje a také Polsko zachvátily nepokoje, změny v Československu se omezily, jak stálo už v názvu filmu, na návrat Ježíška, který mohl nahradit Dědu Mráze importovaného ze Sovětského svazu. Významný podíl na vzniku tohoto filmu měla francouzská historička Muriel Blaive. Původní filmová sdělení – nutně poněkud zkratkovitá a zjednodušující – později přeformulovala a prohloubila v nedávno vydané knize. Na jejích stránkách hledá odpověď na otázku, proč Československo v roce 1956 nenásledovalo své středoevropské sousedy a proč se československá společnost téměř nepokusila vzeprít útlatku, jenž sice povolil, ale rozhodně nezmizel.

V posledních letech vyvolaly v různých evropských zemích velký rozruch práce zahraničních autorů, které na dějiny těchto zemí pohlížely s kritickým odstupem a docházely k závěrům považovaným „tuzemskými“ historiky za velmi kontroverzní. Američan Daniel J. Goldhagen ve své dnes již slavné knize *Hitlerovi ochotní katani* dokazoval, že se zločiny nacistického režimu nelze spojovat jen úzkou vrstvou

prominentů a omezené množství přímých vykonavatelů zločinů, ale že svůj podíl na nich měly i jednotlivé složky německé společnosti. V USA naturalizovaný Polák Jan Tomasz Grosz poněkud zneklidnil svědomí svých bývalých krajanů, kterým ukázal, že v období druhé světové války nebyli jejich předci ve všech případech pouze oběťmi nacistických represí, ale že například v Jedwabnem byli i jejich pomocníci. Ačkoliv v diskusích, které po zveřejnění těchto názorů následovaly, byly například některé Goldhagenovy teze vyvráceny (např. ta o zvláštní tendenci německých dějin směřujících již po desetiletí či staletí k holocaustu), museli i odpůrci (alespoň ti prozíravější) přiznat, že práce zahraničních autorů přinesly nesporně pozitivní impulsy. Domnívám se, že totéž platí i o knize Muriel Blaive *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956*. Je rozdělena do tří částí, které ovšem neodpovídají chronologickému postupu. Ve zkoumání příčin společenského klidu, který v Československu mezi XX. sjezdem KSSS a maďarskou revolucí vládl, postupuje autorka od vylíčení situace v roce 1956 do minulosti a posléze se vrací k období těsně předcházejícímu.

Prvních pět kapitol se zabývá XX. sjezdem KSSS v únoru 1956, na němž přednesl Nikita Chruščov dnes již legendární tzv. tajnou zprávu o stalinském kultu osobnosti, a dopadem tohoto odhalení (či „odhalení“) v Polsku, Maďarsku

a samozřejmě především Československu. A právě specifická reakce československého vedení i celé společnosti tvoří hlavní téma knihy. Hledání vysvětlení začíná u eventuality, že obsah tajné zprávy zůstal až na nejužší špičku KSČ zcela utajen. Archivní prameny ale tuto možnost vylučují. Dokládají, že se zprávou (resp. určitým výtahem z ní) byli seznámeni členové KSČ i některé další složky společnosti (studenti, intelektuálové). O to více zarážející se ale autorce jeví nepatrný ohlas, který zpráva vyvolala. Některým reakcím se věnuje podrobněji: požadavkům na svolání mimořádného sjezdu (předneslo je zhruba 0,5 % základních organizací sdružujících asi 1 % členů; většinou šlo o organizace, kde převažovali intelektuálové), II. sjezdu svazu spisovatelů s kritickými projevy Františka Hrubína a Jaroslava Seiferta a studentskému hnutí ztělesněnému v rezoluci z dubna 1956 a v majáles, který proběhl o měsíc později. Ačkoliv představitelé režimu hovořili o využití a zneužití situace po XX. sjezdu, jejich konkrétní odpověď na zmíněné kritické projevy byla relativně klidná a umírněná. Svým mocenským postavením si mohli být jisti.

Druhým možným vysvětlením, s nímž se Muriel Blaive vyrovnává, je tvrzení, že vedení KSČ bylo čistkami oslabeno mnohem více, než tomu bylo ve vedení komunistických stran v Polsku a Maďarsku. Přejde-li se od tohoto obecného tvrzení ke konkrétním číslům, ukáže se, že výměna kádrů

v Maďarsku byla stejná jako v ČSR. V Polsku byla situace odlišná jenom proto, že tam hlavní vlna čistek proběhla již v letech těsně poválečných.

Hledání, jež musí dále pokračovat, autorku zavádí ke zkoumání dosavadní historiografie. Rozlišuje tři její proudy: 1. československé historiky podporující v padesátých letech komunistický režim, v následující dekádě zastánce reformního hnutí a nakonec odpůrce normalizace, 2. západní historiky, kteří se zabývali československými dějinami a kteří, stejně jako první skupina, většinou nepřestávali tíhnout k demokratickému socialismu, 3. přesvědčené antikomunisty, nejčastěji politické exulanty. Bez ohledu na politickou orientaci a myšlenkové zázemí autorů nachází Muriel Blaive dvě hojně přijímané argumentační linie zdůvodňující rozdílný průběh roku 1956 v jednotlivých středoevropských zemích. Podle první z nich byl totalitní režim v Československu ovlivněn silnými demokratickými tradicemi přítomnými v československých dějinách a společnosti. Druhá pak poukazovala na to, že politický teror v Československu byl mimořádně intenzivní a zničil v samém zárodku veškerou společenskou vůli k odporu.

Přesvědčení o tradičním demokratickém povědomí slouží jednak k vysvětlení pasivity celé společnosti, která údajně nedovedla projevovat své názory jinými než demokratickými prostředky, a jestliže

ty jí byly odejmuty, naprosto oněměla. Autorka takový argument odmítá, protože pro něj nenalezla žádné konkrétní důkazy. Pro její přístup je ovšem charakteristické jisté přeceňování dokumentů nalezených v archivech a naopak podcenění jevů a skutečností, které se nacházejí „za“ písemnými prameny a které lze sotva zachytit.

Demokratickým duchem moderních československých dějin je v dílech obhájců této teze poznamenána i KSČ. Jejím dějinám věnuje Muriel Blaive poměrně velkou pozornost. Jen s velkou rezervou přijímá tvrzení o zvláštní trvalé rozpolcenosti KSČ mezi autoritářské a demokratické tendence, popř. mezi zastánce nacionálních a internacionalistických postojů. Do tohoto kontextu patří také dodnes neukončená polemika o specifické cestě k socialismu a dohady o tom, jak velkou a autentickou podporu měl tento koncept uvnitř KSČ. S tím pak dále souvisí i hodnocení osobnosti Klementa Gottwalda. Autorka zcela správně odkazuje do říše iluzí a smyšlenek mýtus o Gottwaldovi jakožto přesvědčeném zastánci specifického československého socialismu, kterého k obratu donutil až Stalinův přímý nátlak a který tak byl vlastně jednou z obětí padesátých let. Jakkoliv byl tento názor v šedesátých letech živý, jeho usilovné vyvracení dnes připomíná snahu dobývat se do otevřených dveří, protože nyní již sotva nějaká významnější část české

historiografie pokládá Gottwalda za obhájce demokratické a národní verze socialismu. Podle Muriel Blaive směřují všechny uvedené teorie k nové, ovšemže nedostatečné verzi výše uvedeného vysvětlení. KSČ, od počátku své existence rozdělená a neschopná plně se podřídit Moskvě, musela být po roce 1948 za použití zvláště tvrdých metod přivedena k poslušnosti. V roce 1956 se pak ještě nevzpamatovala z tohoto otřesu. Jestliže i tuto cestu považuje autorka za nesprávnou, můžeme jí jistě dát za pravdu snad jen s jednou připomínkou. V rámci KSČ rozpory existovaly před válkou, za války, po roce 1945 i po roce 1948. Měly různé příčiny a stavěly proti sobě různé skupiny. Málodky při nich šlo o zásadní otázky týkající se konečného cíle, ale nelze je přehlížet ani bagatelizovat.

Pevné a trvanlivé kořeny má přesvědčení o mimořádné míře politického násilí v Československu. Autorka odkryla původ tohoto názoru, poprvé formulovaného v jedné stati Karla Kaplana z roku 1968 a poté stále znovu a znovu přejímaného. Současná úroveň poznání komunistických represí v jednotlivých zemích ale takové konstatování nepotvrzuje a údaje, které mají historikové prozatím k dispozici, oprávněnost podobného závěru nenaznačují.

Kde tedy leží vysvětlení odlišného průběhu roku 1956 v Československu? I autorka je hledá v historii, ale jinde nežli autoři a zastánci popsaných konceptů. Nachází je v politických,

hospodářských a společenských změnách, které se odehrály letech 1945–1948 – především v odsunu Němců, taktice KSČ a v selhání nekomunistických stran.

Tři poválečná léta představují pro současnou českou historiografii poněkud ožehavé téma. Jejich interpretace se zvolna posouvá od přetrvávající, byť částečně modifikované předválečné demokracie k režimu, který v mnoha důležitých ohledech již kvalitativně předznamenává stav nastolený po roce 1948. Tomu v hlavních rysech odpovídá i autorčin přístup. Jistě správně postřehla, že v Československu se po druhé světové válce skrývala řada potenciálně nebezpečných „zárodků“, z nichž velmi rychle vyrůstaly závažné a těžké choroby. Nelze se však plně ztotožnit s tím, že autorka na první místo klade odsun německého obyvatelstva. Navzdory všem oprávněným pochybnostem o správnosti tak drastického řešení národnostních rozporů v českých zemích, a hlavně o všem, co je provázelo, bychom pro tezi o přímém vlivu odsunu na kvalitu československé demokracie a dokonce na „krotkost“ československé společnosti v roce 1956 sotva našli v pramenech podporu. Přínejmenším stejně důležité byly pronikavé zásahy do struktury vlastnictví (znárodnění, pozemková reforma) a do stranickopolitických poměrů (utvoření Národní fronty, zákaz některých politických stran, velmi obtížné zakládání stran nových),

správní reforma a cílevědomé omezování společenské (nejen politické) plurality. I když se v této době Československo již stávalo součástí sovětské sféry vlivu, přijímala jeho politická elita tato opatření převážně z vlastní iniciativy a sovětský nátlak k tomu rozhodně nebyl zapotřebí. Pro položení základů komunistické ideologie a komunistického režimu existovaly v Československu výjimečně příhodné vnitřní podmínky ještě předtím, než nastala fáze otevřené sovětizace. Společnost (zejména v českých zemích) prošla procesy modernizace a industrializace, početný proletariát rád slyšel hesla o svržení vlády buržoazie, elity byly vyřazovány ze společenského života a netěšily se větší autoritě, církve a náboženství hrály minimální roli. Po šoku z Mnichova a po přestálých hrozbách vyhlazení národa za Protektorátu došlo k přirozenému příklonu pod ochranná křídla síly, která národ osvobodila a dokázala vzbudit naději, že se podobné národní katastrofy již nebudou opakovat. To všechno napomáhalo komunistům, kteří tak mohli vnutit svá pravidla hry politickým konkurentům. Ti na ně ovšem ochotně přistoupili. Brzy však zjistili, že za takových podmínek nemohou komunistům konkurovat. Ve společnosti postupně sílil pocit, že demokratické představy a ideály dovede nejlépe naplnit právě KSČ. Tím se dostáváme k odpovědi na hlavní otázku, kterou Muriel Blaive klade.

Rok 1956 proběhl v Československu tak klidně proto, že vládnoucí režim stále neztratil svoji legitimitu, stále se mohl opírat o přirozenou a nevynucovanou podporu velké části obyvatelstva, které jej nepocítovalo jako něco cizího, a v neposlední řadě byl stále schopen zajišťovat lidem slušný životní standard. Jinými slovy, nepřestával plnit své závazky „společenské smlouvy“. Za několik málo let začal tuto schopnost ztrácet, což vedlo k roku 1968. V polovině padesátých let měl režim bez ohledu na určitá oslabení dostatek čerstvých sil. Jeho vláda se odehrávala v jiném rytmu než v Polsku a Maďarsku, které se právě v tomto roce ocitly tvář v tvář mnohem těžším problémům.

Potud vysvětlení Muriel Blaive. Nabízí se otázka, zda se nejedná o vysvětlení poněkud banální. Není namístě námitka, že k takovému zjištění lze dospět i bez rozsáhlých archivních výzkumů a bez několikasetstránkové knihy? Domnívám se, že není, protože jen málokdy se historikovi povede řádně a logicky formulovat závěry, které by proti takové námitce spolehlivě obstály. I o banálních skutečnostech, o kterých všichni cítíme, „že tak nějak to bude a musí být“, má smysl přemýšlet, psát a hledat jejich zdůvodnění. Problém vidím spíše v tom, že autorka občas před konkrétními fakty upřednostňuje svou apriori vytvořenou tezi, která má být dokázána. Na některých místech podléhá zjednodušujícímu přesvědčení, podle něhož by vývoj v zemích

s přibližně stejným politickým systémem měl být přibližně stejný, a pokud tomu tak není, bude „někde něco v nepořádku“. Má nepochybně sklon přehlížet odlišnosti charakteristické pro dějiny Československa (resp. českých zemí a Slovenska), Polska a Maďarska již od počátku moderní epochy – odlišný průběh formování moderních národů, různé ústavní systémy, v nichž tyto národy žily, podoba politického života, vztah k velmocem, hospodářský vývoj, sociální složení obyvatelstva, převládající společenské hodnoty, role náboženství a církví, historické tradice. Ačkoliv jedním ze základních stavebních kamenů komunistické ideologie šířící se po druhé světové válce v těchto zemích byl (proletářský) internacionalismus a ačkoliv komunismus měl nesporné univerzalistické ambice, mělo toto „historické podloží“, na němž se komunistická stavba začínala budovat, na její vzezření i stabilitu zásadní vliv. Přidržíme-li se ještě této metafory, pak možno říci, že v Československu se nestavělo na písku, ale spíše na skále. Každý jednotlivý národ, historii odlišně „vyzbrojen“, pak na komunistický systém a jeho projevy reagoval jinak. Nebylo by vůči autorce spravedlivé tvrdit, že tyto skutečnosti úplně opomíjí – nakonec k nim, jak bylo výše uvedeno, sama dospívá. Nelze se ale zbavit dojmu, že je patrně nedoceňuje. Jinak by totiž nemohla posuzovat míru politického teroru pouze počty mrtvých, odsouzených

a jinak postižených, ale více by se pokusila odlišit různou míru dopadu teroru na jednotlivé národy. V tom případě by rozhodně nebylo možné vyloučit názor, že tento dopad byl nejtvrdší právě v Československu, které po celé meziválečné období žilo v podmínkách relativně fungující demokracie a obyvatelstvo na větší části jeho území se těšilo občanským a politickým svobodám již od druhé poloviny 19. století. Na tom, že se v Československu komunistický režim během padesátých let nijak nezachvěl a že jeho pevnost byla vystavena vážné zkoušce až později, se tedy mohly podílet dva, jen zdánlivě protikladné soubory příčin. Jednak příznivé sociální, ekonomické a společensko-psychologické předpoklady, v jejichž důsledku Češi (na Slovensku byla situace jiná) dlouho nepokládali komunistický režim za cizí, a jednak ohromení a úžas společnosti tváří v tvář vlně represí, které jí byly, odhlédneme-li od mimořádných okolností v době Protektorátu, po mnoho generací zcela neznámé a s nimiž se proto nemohla vyrovnat.

Obrazu mrtvolného klidu a pasivity československé veřejnosti neodpovídají výsledky výzkumů např. Petera Heumose o překvapivě vysokém množství stávek, k nimž docházelo v československých podnicích v první polovině padesátých let. I když téměř nikdy se nejednalo o vystoupení namířené proti režimu a usilující o dosažení politických cílů, ukazuje se, že i v nejtěžších dobách politické

perzekuce se alespoň část obyvatelstva dokázala vzchopit k projevům přirozené a legitimní nespokojenosti. Jsem sice vzdálen jejich přeceňování, ale je nezbytné zařadit je do obrazu československých padesátých let. Autorka sama tuto námitku na jednom diskusním setkání konaném po uveřejnění knihy částečně akceptovala, avšak částečně i odmítla s pozoruhodným (bez jakékoliv ironie) odůvodněním, že ve světle svých francouzských zkušeností posuzuje význam stávek jinak. Nádherný příklad toho, jak se i do odborné historické práce promítají původ, zážitky a paměť – autora osobně i jeho národa.

Velmi vážným nedostatkem, který, obávám se, snižuje hodnotu celé práce, je naprosté opomenutí Slovenska. Nejenže mu není věnována souvislá pozornost, ale na stránkách knihy nenajdeme o Slovensku téměř žádnou zmínku. Vzhledem k tomu, jak velký význam je přisuzován například otázce československých Němců a jak se průběh roku 1956 v Československu vyvozuje z poválečného historického vývoje (proti čemuž nelze obecně nic namítat), musí čtenáře překvapit, že v autorčiných úvahách nehraje československý problém vůbec žádnou roli. Nedozvíme se nic o tom, jak výrazně vzrostla jeho váha po osvobození Československa v roce 1945, o jeho vývoji po roce 1948 ani o stavu „slovenské otázky“ právě v roce 1956, kdy došlo k novelizaci ústavy a kdy bylo posíláno postavení slovenských národních orgánů.

Na práci Muriel Blaive lze dokumentovat přístup charakteristický pro historiky, kteří se zabývají českými dějinami, avšak z českého prostředí nepocházejí (a pravděpodobně to obecně platí pro badatele pracující na tématech, jež se netýkají jejich vlastních národů a států). Nedostatečně proniknutí do mlhavých, obtížně uchopitelných, ale přesto reálných oblastí, jako je národní mentalita či nemožnost stát se součástí celku konstituovaného zvláštním a nepřenositelným prožíváním, pocítováním a vzpomínáním na různé historické události, může být bohatě vyváženo (v případě Muriel Blaive tomu tak je) schopností oprostít se od neproduktivních a nikdy nekončících stereotypních sporů, což dovoluje klást neotřelé a provokativní otázky prospívající historickému poznání.

Jakkoliv jsou autorčiny závěry v mnoha, nikoliv marginálních ohledech přinejmenším sporné, nelze je ignorovat. Nejenom pro zkoumání minulosti, ale i pro budoucnost je důležité poznání, že komunistický režim se v Československu neprosadil pouze v důsledku mezinárodního vývoje a že mezi obdobími před rokem a po roce 1948 existovala hlubší ideová kontinuita. Nejedná se samozřejmě o autorčiny objevy, ale vůči některým stále přežívajícím českým autostylizacím (například přesvědčení o zvláštní české demokratičnosti a tíhnutí ke spravedlnosti a lidskosti) mohou působit jako potřebný lék.

Jan Dobeš

Muriel Blaive, Promarněná příležitost. Československo a rok 1956. Praha, Prostor 2001. Přeložila Marcela Poučová.

GLOSSY HISTORICKÉ VI.

JOSEF PEKAŘ

Josef Pekař je osobností nepochybně velmi kontroverzní. Názorová pnutí vyvolával již na počátku 20. století, když se díky Jaroslavu Gollovi a až překvapivě rychle habilitoval (v očích mnoha současníků na úkor Václava Novotného), obdobné animozity posléze probuzelo jeho rakušanství, katolictví či v poslední fázi velmi vstřícný přístup k českým Němcům. Přitom jeho hlavní oponenti, z nichž

nejsilněji zněly hlasy Jana Herbena a Jana Slavíka, ve svých kritických výtkách vycházeli spíše z vlastních interpretací Pekaře než z jeho autentických postojů. Po roce 1948 se Pekař stal zosobněním reakčnosti buržoazního dějepiscectví a především kvůli ideologicky podmíněným atakům Josefa Pachty, Františka Grause a Josefa Macka bylo jeho jméno vymazáno z domácího historiografického diskursu. Přitom právě posledně jmenovaní na jeho

výzkumy středověkých sociálních dějin či husitského Tábora v mnoha aspektech mlčky navazovali a velmi často dávali jeho interpretacím pouze opačná znamínka. Z dosavadní literatury věnované Pekařově osobnosti je dnes hodna pozornosti téměř výhradně produkce předválečná. Ta však bohužel trpí jistou hagiografičností, apologetičností (to platí především pro životopisné črty Josefa Hobzka) a v případě práce Zdeňka Kalisty až přespřílišným subjektivismem. Na druhé straně předúnorové studie vytvořily z hlediska faktografického velice solidní základ pro další badatele. A protože se nové prameny, jež by odhalovaly Pekařovu osobnost, v posledních desetiletích neobjevily, mohl se nedávno zesnulý Josef Hanzal ve svém pokusu o Pekařovu biografii zaměřit na rovinu interpretativní. Na rozdíl od starších badatelů rozšířil pramennou základnu o Pekařovy „deníky“, ve skutečnosti spíše poznámkové notesy, do nichž si osaměle žijící profesor zapisoval postřehy z četby jak odborné literatury, tak především novin a časopisů. Sám Josef Hanzal přednedávnem připravil skromný výbor z těchto notesů, jež na jedné straně odrážejí záběr Pekařových zájmů, na straně druhé však snad až příliš odhalují jeho nitro – kritické, někdy až kruté osobní poznámky o historících a politicích jistě nebyly určeny širšímu okruhu čtenářů a vypovídají spíše o Pekařových náladách než o jeho

skutečných náhledech na kolegy či protivníky.

Po velmi kritických ohlasech Hanzalovy monografie o českém poválečném dějepiscectví, jež mu vytýkaly povrchnost, bezkonceptnost a osobní zaujatost v řadě jednotlivých soudů (o mnoha faktografických a bibliografických omylech nemluvě), byl jím připravovaný a dlouho předem avizovaný Pekařův životopis očekáván s mírným neklidem. Po podrobném prostudování více než dvoustředstránkového textu si však dovolím tvrdit, že Hanzal svým posledním dílem velmi mile překvapil a do značné míry jím překryl ony negativní pocity vyvolané *Cestami české historiografie 1945–1989* (Praha 1999). Z konceptuálního hlediska se v něm pokusil skloubit princip chronologický, tedy životopisný, s viděním problémovým. Při rozdělení knihy na dvě svěbytné části se ovšem zcela zákonitě nevyvaroval několikerého opakování. Stejně tak si je třeba povšimnout, že některé interpretační vsuvky do chronologických pasáží působí poněkud neorganicky. Možná až přílišný spěch při dokončování rukopisu způsobil, že na několika místech chybějí pevné švy, jež by propojovaly „osiřelé“ odstavce. Tyto výtky spíše literárního rázu však zcela nepochybně překrývá obezřetné zacházení s fakty a cit pro průhled do Pekařovy badatelské dílny. I když Josef Hanzal nepochybně patřil k Pekařovým obdivovatelům a i když sám preferoval

starosvětský způsob uvažování, přesto si od autora *Knihy o Kosti* udržel náležitý kritický odstup, vyjádřený například ve střizlivém rozboru jeho češství, ve vztahu k prezidentu Masarykovi či obecněji k prvorepublikové kultuře a politice. Protože sám autor se badatelsky soustřeďoval na období 17. a 18. století, působí nejmístičněji jeho úvahy o Pekařových výzkumech katastrů, barokního katolicismu, o jeho rozboru valdštejského spiknutí, jež ho proslavily i v řadách německých badatelů, a především o první domácí sondě do mentality šlechtického světa, vztaženého právě k východočeské Kosti. V případě Pekařových husitologických prací, jež původně vznikaly ve víru politických střetů 20. let, až nakonec přerostly ve fundamentální rozbor „Žižkovy doby“, se mohl opřít o řadu moderních studií a náležitě využít názorů specialistů – obé učinil velmi obezřetně. Naopak pro Pekařovo historické myšlení dosti zásadní texty o nejstarších českých dějinách přišly v Hanzalově monografii poněkud zkrátka, avšak nikdo dnes není schopen zvládnout na stejné úrovni všechna témata, jimž se autor tisícistránkové „studie“ o Kristiánově legendě věnoval. Největší diskuse tak pravděpodobně vzbudí Hanzalův výklad Pekařova podílu na sporu o smysl českých dějin, a to i z toho důvodu, že příliš málo ve svém pojetí recipoval závěry Miloše Havelky a jím vyvolané kontroverze. Zde jako by Hanzal zůstal stát na půli cesty. Na

celkově pozitivním vyznění jeho biografické črty to ovšem nic podstatného nemění.

Josef Hanzal, Josef Pekař. Život a dílo. Praha, Karolinum 2002.

ROMÁNSKÉ DOMY V PRAZE

Katalog pražský románských domů je výsledkem dlouhodobého archeologického a stavebně historického výzkumu, jehož účelem bylo detailním způsobem zpracovat korpus měšťanských domů budovaných kvádříkovou technologií. Základ výzkumu tvořilo osmapadesát zbytků románských domů ze Starého Města pražského – naopak domy z Hradčan a Malé Strany tvoří pouze nereprezentativní doplněk korpusu (nereprezentativnost je dána buď stavem dochování, nebo neexistencí románských kamenných domů v těchto částech osídlení). Mimo badatelský záběr naopak zůstal Pražský hrad, Vyšehrad a poté sídla církevních institucí – tedy klauzury církevních řádů, obytné části kapitul a biskupského dvorce. Jednotlivá katalogová hesla obsahují popis a dokumentaci domů, jehož součástí je i diskuse s dosavadní literaturou. Veškeré informace, které autoři zprostředkovávají, přitom pocházejí výhradně z dochovaných či dřívějšími badateli zdokumentovaných staveb. Písemné prameny o jednotlivých domech (např. zápisy o prodejších,

rentách, zástavách domů či dokonce jejich inventární popis) totiž pro románské období neexistují a první zmínky, pocházející povětšinou ze 14. století, nám toho o dvě století starším stavu příliš mnoho neřeknou. Z této skutečnosti vyplývá celá řada otázek, které se nabízejí při četbě interpretativního závěrečného shrnutí (s. 332–363).

Většina domů se do dnešních dnů dochovala pouze ve zbytcích spodních podlaží, jež dle autorů nesloužila k bydlení. Přitom řešení problémů, zda spodní podlaží skutečně nebyla určena k bydlení, není tak snadné. V mladším období 14. a 15. století totiž rozlišení mezi obytným podlažím a suterénem není takřka zřetelné – pronajímání části domů či pater bylo běžnou součástí měšťanského způsobu života a představovalo jednu z možností, jak řešit kapacitní problémy městské populace. Ty však nebyly žádnou výsadou pozdního středověku – právě naopak. Ve starším období, kdy kamenné domy nebyly tak běžné, bylo třeba využívat k bydlení všech vhodných prostor. Jejich sociální prestiž se pak samozřejmě lišila. Pro spíše omezené využívání spodních podlaží k bydlení však svědčí skutečnosti, že se autorům podařilo doložit existenci vytápěcích a větracích zařízení jen výjimečně. Ojedinelé doklady vytápění však dávají tušit, že řešení spočívá někde uprostřed.

Dosti sporné se mi jeví autorské úvahy o vlastních domů. Označení „sociální vrstva majitelů kamenných

domů“ je z terminologického hlediska nevhodné, protože pracuje pouze z jediným kritériem – s existencí kamenného domu. O jednotlivých majitelích však nevíme nic – hypotéza, že majiteli domů byli bohatí kupci a peněžníci, vychází pouze z vágního konstatování kronikáře Kosmase a z obecných předpokladů. Obdobně není možné určit, že některé domy (či dokonce většinu) vlastnili Židé, Němci či Románi. Pokud byli majiteli domů skutečně cizí obchodníci a kupci, nemuseli v nich mnohdy vůbec bydlet – z jiných, ve 12. století mnohem rozvinutějších měst víme, že kupecká vrstva byla velmi mobilní a že často vlastnila nemovitosti v několika městech najednou. Pokud osoby, jež se podílely na dálkovém obchodu, vlastnily či si dokonce vystavěly domy v podhradí knížecího paláce, v místě pozdějšího Starého Města pražského, pak mohly být jejich funkce a využití dům od domu odlišné. Prameny nám k tomu bohužel nic neřeknou, stejně tak mlčí o skutečných sociálních poměrech vlastníků (majitel domu nemusel být vůbec bohatý – a naopak).

Velkou pozornost si zaslouží členění domů na objekty palácového typu, na domy situované v uliční čáře a na „menší objekty v hloubce parcely“. První jsou dosti obtížně vymezenelné, což vyplývá především ze stavu dochované situace – jejich majitelé či osoby, jež je využívaly, přitom mohli alespoň zčásti tvořit svým způsobem výlučnou skupinu, vázanou na panovníka, stejně tak však mohli mít

i určitý vztah k některých církevním institucím (pokud tomu tak bylo, pak je nemůžeme považovat za totožnou vrstvu s obchodníky, peněžníky a kupci). U druhé skupiny je sporné situování domů v uliční čáře, protože při neplánovitém rozvoji románské Prahy skutečný uliční systém, jak ho známe dnes, patrně ještě neexistoval – svým způsobem o tomto pojetí svědčí i značná rozmanitost dochovaných spodních podlaží s nejasnou orientací. Sami autoři si jsou otázek spojených s uličním systémem vědomi, v jednotlivých katalogových heslech by s nimi ovšem mohli pracovat mnohem obezřetněji.

Je jisté dobře, že bohatě dokumentovaná katalogová část, která mluví o části původně patrně mnohem obsáhlejšího celku, nastoluje celou řadu problémů, jež mohou být často nazírány tak odlišnými způsoby. Vývoj prvních pražských století tedy zůstává i po komplexním zpracování dochovaných zbytků kvádríkových románských domů plný otazníků a nejasností – na řadu z nich se však díky úspěšně završenému badatelskému projektu můžeme dívat v mnohem ostřejším světle. A to je podstata bádání.

Zdeněk Dragoun, Jiří Škabrada, Michal Tryml, Románské domy v Praze. Praha-Litomyšl, Paseka 2002.

VĚK UROZENÝCH

Na počátku 90. let se hlavní zájem o dějiny raného novověku postupně přesunul z Prahy na univerzitu do Českých Budějovic. Pod vedením Václava Bůžka zde vyrostla více než desítka mladých historiků, kteří začali systematicky zkoumat jihočeské archivy a prostřednictvím analytických studií prohloubili dosavadní poznání materiální kultury a každodenního života předbělohorských Čech, přičemž svůj zájem soustředili především na šlechtické prostředí. Prvním synteticky pojatým dílem, jež z této „badatelské dílny“ vzešlo, je monografie věnovaná právě šlechtě. I když by se na první pohled mohlo zdát, že není možné studovat výlučně jedno sociální prostředí bez toho, aby byla náležitá pozornost věnována i materiální kultuře či mentalitě měšťanů a venkovanů, je výlučná volba světa urozených dosti opodstatněná. V 16. století totiž šlechta nejen politicky, nýbrž i kulturně formovala názory celé společnosti. Již na základě dosavadního stavu bádání je tak možné říct, že pro předbělohorské období v českém prostředí víceméně platí teorie Norberta Eliase o přejímání a napodobování kulturních či dokonce civilizačních vzorců vyšších sociálních vrstev vrstvy nižšími, především tedy měšťanskými.

Ve *Věku urozených* vystupují autoři jako badatelský kolektiv, avšak v jednotlivých kapitolách je celkem jasně čitelný individuální rukopis.

Výstižný přehled dosavadních výzkumů až na několik polemických pasáží zachytil proměnu, již uvažování o roli šlechty ve stavovské společnosti ve 20. století prodělalo. Dnes už je zřejmé, že výzkum postupoval ve vlnách a do jisté míry byl ovlivněn jak ideologicky, tak vývojem evropských badatelských směrů. Velký krok vpřed znamenala sociálně a ekonomicky pojatá analýza předbělohorských velkostatků (její nepřilíší šťastné vyústění do diskusí o krizi 17. století můžeme našťastí pominout), jejíž pozdní vyzářování je stále patrné, i když v podobě zastřené moderní mluvou. Naopak práce ze 70. a 80. let věnované stavovské společnosti působí na přelomu tisíciletí dosti schematicky a ve srovnání s badatelským boomem o materiální kulturu a každodennosti, jenž u nás začal těsně před rokem 1989, vypadají jako uzavřená kapitola. Pročítáme-li podrobně studie publikované na stránkách Československého časopisu historického či sborníku *Folia historica bohemia* a porovnáme-li je s kapitolami *Tradice urozenosti* či *Svět urozených* a vůle k moci, nemůže nás nepřepadnout pocit, že se jedná o dva světy, které spolu příliš nekomunikují, i když jistou kontinuitu jim upřít samozřejmě nelze. Teoreticky pojaté úvahy o nástrojích a prostředcích reprezentace (nejen politické) moci či o proměnách pojmu urozenost přesně vystihují dobové napětí a hledání modu vivendi, jehož kořeny sahají hluboko do jagellonské či přímo pohusitské

doby. Bez přesného vymezení souřadnic mocenských či sociokulturních vztahů, s důrazem na jejich dynamickou – někdy však pouze situační – proměnu, by totiž nebylo možné přejít ke kapitolám o každodenním životě šlechticů a šlechtičen „od kolébky do truhly“. Ne všem autorům se samozřejmě podařilo protnout teoretický diskurs s pasážemi o dvorském způsobu života, slavnostech, stravování, renesanční architektuře či o vcelku nudné všednosti. Občas knize dokonce schází ostřeji nabroušené redaktorské pero, jež by zredukovalo nadměrně popisné pasáže. Zjednodušeně řečeno, kapitola *Od kolébky do truhly* kvalitativně převyšuje hutnou, faktograficky dosti přetíženou část nazvanou *Společnost šlechtických dvorů*. To však nepochybně patří k nesnadnostem kolektivních děl – na rozdíl od mnoha jiných na mne *Věk urozených* působí jako celek velmi sevřených dojmem. Chybí mi v něm jediné – mnohem hlubší zájem o konfesně motivované způsoby jednání a uvažování. Víra a její průniky do každodenních politických či sociálních rozhodování jako by v pohledu všech autorů hrála jen okrajovou roli, jako by se konfese nepotýkaly, nýbrž spíše přežívaly ve vrstvách vedle sebe či těsně nad sebou. Zatím si nedovedu odpovědět na otázku, zda autoři šlechtického společenství 16. věku skutečně vnímají oním nekonfesním či nadkonfesním způsobem, nebo zda se do jejich vidění světa stále ještě promítá

desakralizovaný koncept českého poválečného dějepiscetví. Stejně tak mne eminentně zajímá, zda po sepsání této velmi cenné, synteticky pojaté práce překročí jihočeské bádání horizont poloviny 17. století a zda se v následujících letech pokusí o konfrontaci předbělohorské šlechty s mentalitou barokní aristokracie. Pokud se tak stane, bude pravděpodobně třeba podstoupit ještě mnohem složitější cestu analytických výzkumů, než po jaké se jihočeské bádání prozatím ubíralo. Doufám, že při daném stavu poznání je autorům *Věku urozených* i jejich žákům jasné, že pouhé kvantitativní vršení nových fakt a faktičků by mohlo během několika málo let vést k dlouhodobé stagnaci a smutné ztrátě svěžího dechu. Před pár lety jsem si spíše myslel, že k něčemu podobnému dojde, evidentní kvalitativní posun bádání mne však naplňuje téměř vědomím, že výzkum jihočeské aristokracie a každodenního života celé společnosti půjde novou, neprošlapanou cestou.

Václav Bůžek, Josef Hrdlička, Pavel Král, Zdeněk Vybíral. *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*. Praha-Litomyšl, Paseka 2002.

NĚMECKÁ (KARLOVA) UNIVERZITA OD MNICHOVA K 9. KVĚTNU 1945

Naše znalosti o pražské německé univerzitě po roce 1882, tedy po rozdělení almy mater na českou a německou, jsou velmi kusé. Toto

konstatování plně platí pro období po vzniku samostatného Československa a v míře největší pak pro léta 1938 až 1945. Nejnovější čtyřsvazkové dějiny Karlovy univerzity sice její německé součásti jistou pozornost věnují, avšak povětšinou ulpívají na rovině základních, statisticky zpracovaných skutečností. Pro období po roce 1938 našťástí zavalil v posledních desetiletích mocný impuls zájem německých historiků o dějiny vysokých škol na území Třetí říše, a to především z hlediska nacifikace akademického života a vlivu totalitní ideologie na pěstování vědy či na proměnu vzdělávacího procesu jako celku. Pod vlivem německého bádání postupně vykrytalizovaly dva projekty – přičemž v obou hrála důležitou úlohu Alena Míšková. První z nich se rodil v bolestech. Na jeho konci však stojí velice cenný sborník příznačně nazvaný *Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik* (Essen 2001), v němž se nalézají jak portréty mnoha osobností, Čechů i Němců, pražského či brněnského univerzitního života (Samuel Steinherz, Josef Pfitzner, Kamil Krofta, Josef Cibulka, Karl Maria Swoboda, Edmund Schneeweis, Josef Hanika, Gustav W. Becking, Emil Utitz, Josef Janko, Vojtěch Jiráč, Herbert Cysarz, Erich Trunz, Matija Murko, Eugen Rippl, Gerhard Gesemann, Wilhelm Weizsäcker, Otto Grosser, Hermann Hubert Knaus, Arnold Jirásek, Josef Charvát, František Závíška, Adolf Pascher,

Johann Böhm, Jaroslav Heyrovský, Otto Wichterle a Ivan Málek), tak velmi cenné studie prosopografické. U biografických textů sice dosti silně kolísá jejich kvalita, avšak jako celek je sborník velice cenným příspěvkem pro dějiny celé řady vědních oborů v historicky dlouhém desetiletí 1938 až 1948.

Druhý, po mém soudu ještě cennější přínos k poznání protektorátního života představuje monografie o Německé Karlově univerzitě. Alena Míšková se při jejím psaní nemohla na rozdíl od německých badatelů opřít o dostatek předběžných analytických studií. Proto i ona vyšla z prosopografie životních a vědeckých osudů jednotlivých profesorů a docentů. V prvé řadě se pak na základě archivního výzkumu pokusila napsat dějiny německé univerzity jako instituce, jejíž osudy určovala proměnlivá politická a společenská situace v zemi okupované Němci. Prostřednictvím pojednání o funkčních obdobích jednotlivých rektorů se jí podařilo vysledovat napětí, jež v pražském prostředí panovalo mezi akademiky z řad domácích předmnichovských Němců a z řad Němců příšlých či přímo dosazených ze staré Říše. Stejně velkou pozornost věnovala i prorůstání univerzity s nově vzniklými, ideologicky a propagandisticky zaměřenými institucemi (především s Nadací Reinharda Heydricha), jejichž představitelé se – v mnoha aspektech úspěšně – pokoušeli pražské univerzitní prostředí ovládnout

a skutečně nacifikovat. Již dnes je ovšem jasné, že výzkum dějin německé univerzity stojí na začátku a že institucionálně a na politické aspekty zaměřená studie Aleny Míškové tvoří jakýsi předstupeň, kvalitní a nutný, k mnohem komplexnějšímu pohledu, do něhož bude muset být mnohem více vtaženo celé období po roce 1882.

V mnoha vědních oborech byla totiž pražská německá univerzita špičkovým pracovištěm, na němž působila řada významných osobností a badatelů. Až budeme znát pražský německý akademický svět před rokem 1938, budeme se moci i tázat, zda se politickým radikálům skutečně podařilo pražskou univerzitu nacifikovat, tedy nejen navenek, nýbrž i v rámci výuky jednotlivých oborů. Pozoruhodným a v mnoha aspektech snad i překvapivým by se napříště mohlo stát i srovnání dvou odlišných univerzitních světů, vtažených do soukolí dvou navenek odlišných ideologií – nacistické a komunistické. Doufejme, že se dobře nastartovaný výzkum opět na několik desetiletí nezastaví (v českém prostředí to bohužel nebývá nic výjimečného) a že velmi inspirativní práce Aleny Míškové najde jak své pokračovatele, tak k dálnějším horizontům hledící kritiky.

Alena Míšková, Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945 (Vedení univerzity a obměna profesorského sboru). Praha, Karolinum 2001.

Martin Nodl

KDO NEVÍ, O ČEM MLUVÍ, MĚL BY RADĚJI MLČĚT

Je třeba s radostí přivítat, když se po dlouhých letech vlády pozitivistické ideologie a „měrovázné“ přizemnosti v prezentaci věd začíná na mnoha úrovních vědeckého života prosazovat povědomí o onom širším prostoru, který obepíná „naš svět“. Jím jsme si zvykli nazývat onu oblast skutečnosti, kterou jsme se cítili právě pomocí vědy ovládat, ba dokonce vytvářet. Iluzornost navykklých představ o světě „čistě pro nás“, světě, v němž si můžeme „být jisti“, a hypertrofii našeho sebevědomí prolamuje nakonec samo vědecké bádání, když cítí potřebu postihnout fenomény v jejich vzájemné provázanosti. Vědecká důslednost tak už leckde ukázala na nebezpečí uzavřenosti vůči souvislostem při prožívání a myšlení věcí, které bychom rádi drželi v přehledné rozlišenosti. Vědecká veřejnost sama diagnostikovala uzavřenost v rámci určité disciplíny – fachidiotismus – jako důsledek nešťastného způsobu specializace, jehož zárodky můžeme hledat už na počátku rozlišování jednotlivých věd v Aristotelově Lykeiu. A protože většina z nás dosud neodvykla takovému zacházení se světem, do něhož nás vmanipulovalo školství vystavěné na popularizaci tzv. vědeckého světového názoru, je větší otevřenost reprezentantů věd dvojnásob potřebná.

Otevřenost vůči pohledům na horizont „našeho světa“, dosud vymezovaného zejména přírodními vědami, je tedy snad konečně doceněna v širokém konsensu. Poněkud nevěrohodně působí celý ten „obrat k horizontu“ snad jenom proto, že se děje z nouze. Totiž právě ve chvíli, kdy už si vědec par excellence, tj. „přírodovědec“, přestává být jist smyslem své ušlechtilé zábavy v laboratoři i ve studovně. Dotud se pro rychlé dodání smyslu námah a obětí, položených na oltář vědy, hojně předepisovalo a užívalo zaklínadla pokroku a vějičky šťastné budoucnosti lidstva. Dnes se však tohoto opia svět intelektuálů, dostižený kocovinou z opojení pokrokem, už nedožaduje. Tu jako by přicházela pravá doba nabídnout cosi mnohem jemnějšího, co jako lehounký vánek z jiného světa načechrá záclony kabinetů, lehounce rozechví a možná rozezná zkumavky na stojánku a nakonec vtiskne ušlechtilý výraz do zhrublé tváře zavilého technokrata – onoho „přírodního“, tj. „přirozeného“ (v obojím významu řeckého slova *fysis*) obyvatele laboratoří, kabinetů atd. Jakouže podobu může mít taková útěcha z vědy, z té vědy, která nadále spojena s křečovitým mnohoznalectvím, nehledí na lidskou nedospělost a poufočnost většiny svých služebníků?

Pohledme na příklad z oblasti humanitních věd, který snad může doložit silnou vůli otevřít vědeckou diskusi nad tématy, jež dosud vysmívána, ležela stranou vědeckého zájmu, ale také prozradit bezradnost prvních pokusů o jejich zpracování. Tímto příkladem nám tedy budiž *L'encyclopédie des mystiques* (Paříž 1996 a 1997; česky *Encyklopedie mystiky I.–II.*), jakožto práce prozrazující už svým titulem (encyklopedie) vědecké ambice a též přesvědčení autorů o souměřitelnosti předmětu (mystika) i způsobu zkoumání s ostatní vědeckou prací. Editorka M.-M. Davy se už v předmluvě (I, s. 7–29) zavazuje zacházet nanejvýš citlivě s látkou, encyklopedickým způsobem dosud nezpracovanou, a stále mít na zřeteli její jedinečnost.

Nejprve však uvažme nad samotným titulem díla, zda každá encyklopedie nemusí být – už z povahy věci – jasným výrazem onoho výše zmíněného mnohoznačného optimismu badatelů a jejich snahy o uspořádání jednotlivých výdobytků věd, umění a řemesel v jediném díle podle už předem stanoveného rastru, bez ohledu na vylučnost látky. A v opačném směru, zda lze encyklopedií nazvat dílo, které omezuje okruh svého zájmu pouze na jedinou oblast: jako by jediné, rozsáhle zpracované heslo mohlo být nazváno jménem celku, popřípadě jej přímo zastupovat. Encyklopedie jediného jevu, encyklopedie mystik, je

předurčena stát se předmětem kritických poznámek jak ze strany „mnohoznačců“, kteří budou právem postrádat kontext zkoumání fenoménu mystiky s ostatním vědeckým bádáním, tak ze strany „specialistů“, jimž zase právem bude zatěžko jedním dechem vyslovit slovo mystika o klasickém řeckém mysterijním zasvěcení stejně jako o šamanských rituálech sibiřských. Vypořádat se důstojně s obojím tímto nebezpečím, je tedy úkol minimálně dvojnásob náročný.

Nehovořme však o problémech celého projektu – v čase tohoto recenzování prvních dvou svazků *Encyklopedie mystiky* vychází svazek třetí a dočkat bychom se měli ještě svazků čtvrtého a pátého. Tedy zatěžko předjímat. Soustředme se na nešvary, jež už teď jsou sdostatek ilustrativní, aby ukázaly k mylným východiskům celého projektu. A už teď je možné se zajímat i o překlad stávajících svazků. Tak hned zkraje zajisté překvapí pochvalná zmínka M.-M. Davy o tom, že autoři jednotlivých příspěvků píší i přes časovou tíseň „více či méně rozvláčně“ (s. 28). Špatný český ekvivalent (místo „rozvláčně“ mělo být „obširně“) totiž nechť vyjadřuje základní důvod, proč toto dílo nepropluje mezi Skyllou a Charybdou odborné kritiky. Ona „rozvláčnost“ tedy budiž nyní „rozšířena“ i na práci překladatelů a redaktorů nakladatelství Argo.

L'encyclopédie des mystiques, nepochopitelně českým převodem zúžená na *Encyklopedii mystiky*, jako

by se pokoušela třesoucíma rukama uchopit prchavý fenomén mystiky, zahlédnutý vědci – novodobými encyklopedisty na běžícím páse duchovních dějin. Kolektiv autorů je vedením M.-M. Davy povzbuzován nechat se fascinovat pozlátkovým leskem kusých, leckdy nespolehlivých a chtěně tajemných vyprávění o mystickém rozměru skutečnosti, aniž by kde srozumitelně vyložili, co slovo mystika vlastně označuje, natož jakého je původu. Což nás ponechává nikoli klidnými, nikoli v němém úžasu, zato s otevřenou pusou.

Začneme tedy právě etymologií. Slovo mystika je řeckého původu, jeho význam se odvozuje od slovesa *myó*, Řekové jím označovali mhouření nebo zavírání očí, popř. úst a přeneseně přivedení ke klidu (viz např.: Liddel & Scott, Greek: *English Lexicon*. Oxford 1892). U vědomí této souvislosti tedy jistě každého napadne, že ve slově mystika máme už přítomnu celou pavučinu souvislostí, a nelze jím bez dalšího upřesnění pojmenovávat fenomény mimo helénskou kulturní oblast. Francouzský originál *L'encyclopédie des mystiques* naznačuje plurálem, že používá toto slovo „analogicky“, kterážto jemnost českým překladatelům zcela chybí. Byla by to snad drobnost, ale otevře mě tím zároveň otázku, zda se v jednotlivých příspěvcích, z nichž je *Encyklopédie* posleповána, slova mystika užívá důsledně analogicky, jak by naznačoval název francouzského originálu. A sami si odpovíme, že

nikoli. M.-M. Davy píše velmi květnatě o předurčenosti slova „mystika“ až ku našemu zmatení, o nezprostředkovatelné zkušenosti, která nás jako jediná umocňuje „o něčem takovém mluvit“, o spřízněnosti s „čímsi za tímto světem“ (s. 7) atd. O čem však v tu chvíli píše? O slovu mystika, nebo o mystické zkušenosti? Nebo snad o jejím předmětu, tj. o posvátných tajemstvích? Ale v jakém smyslu, když si každý z následujících příspěvků bere na paškál docela jiné posvátno (např. sibiřští šamani – a Platón)? A jestliže je kolektiv autorů přesvědčen o jedinství posvátného, ergo také „mystiky“, proč se tolikerým zbožným tlacháním o „jednu“ jenom oplácává, ale nevysvětluje hluboká rozdílnost projevů vyvolaných „zkušeností“ s posvátným v odlišných kulturních okruzích. Davy na nás místo odpovědi pouští celé zástupy „mystiků“ od Šalamouna až k Berdajevovi, jimž jako by visely od úst bubliny citátů, které dohromady nedávají žádný určitý smysl, ani souvislost, jsouce necitlivě vytrženy z kontextu výroků či děl těchto „velikánů“.

Především je si nutno všimnout, jak zjednodušeně M.-M. Davy vymezuje vztah náboženství a mystiky: „*Mystika, skrývající v sobě své vlastní základy, dodává náboženstvím jejich nejušlechtilější formu*“ (stále inspirující s. 7). Náboženství jako pojem není vysvětlen, ale pouze použit, v důsledku toho se stírá rozdíl mezi např. judaismem, islámem na jedné

straně a třeba náboženskými projevy fanoušků The Beatles na straně druhé. Jediné, nač jsme upozorněni, je, že existuje jakýsi ornamentální prvek, který jinak pozoruhodnému kabátu jakéhokoli náboženství vtiskne „*nejušlechtilější formu*“ (překladatel Našinec měl spíše napsat „*tvar*“ nebo „*podobu*“).

Náboženství je podle našeho názoru lidskou odpovědí na tutéž skutečnost zjevujícího se božského, na niž je vázána svou odpovědí i mystika. Protože se obě váže (původní význam latinského *religio* je odvozen od svazování) i je odkázáno na sebeprojevení posvátného, božského či boha, není myslitelné vytrhnout mystiku z kontextu náboženství. Pro vznešenost posvátného, jež působí v jednotlivých lidských bytostech velmi svobodně, tj. velmi rozmanitě, tak není myslitelné, aby si autorka předmluvy vymezila, byť jen v náznaku, vztah mezi náboženstvím a mystikou jako vztah nižšího k vyššímu, vulgárního k elitnímu. Snad jedině pokud přijmeme Scheiermacherovu definici boha jako „*toho, z něhož pramení pocit naprosté závislosti*“ („*Woher des Gefuehls schlechthiniger Abhaengigkeit*“, in: *Schleiermacher – Auswahl*, Hamburg 1968, s. 304), můžeme hovořit o vztahu mystiky a náboženství bez nemístně zjednodušeného srovnávání. Tedy mohli bychom se naší problematikou zabývat, kdybychom začali od skutečného zdroje mystické zkušenosti i náboženství. Avšak M.-M. Davy se

v dalším výkladu bez otevřeného vymezení „*předmětu*“ mystik vrhá k skrytému bohu (Deus Absconditus), líčí mnohé o pobývání a zkušenosti s ním, o kořenech mystiky „*v lidském nitru*“, aniž postřehne primitivní psychologizaci, které se tím dopouští. Tím nepochybně devaluje celý námět mystiky i náboženství, neboť božské tu de facto není považováno za počátek mystické zkušenosti, oslovující člověka v jeho nitru, ale je rozplzlým výkladem přesunuto do neurčité sféry „*čehosi, co zakoušíme*“. Pozornost se tím soustředí nikoli k prožitku v jeho jedinečnosti, ale k zakoušenému, a tudíž k subjektivitě. Odtud roztržitost, již navozují přehršle citátů z „*velikánů mystiky*“ povýtce jednostranných, i když jedinečných. O jednotlivém ale věda není...

Vezměme z prvního svazku *Encyklopedie mystiky* veledůležitou kapitolu o řecké mystice, kterou velmi volně, zcela bez citací sepsal Leucon Agathias. S velkou dávkou zlomyslnosti by bylo možno říci, že autor se vzdor svému řeckému jménu, evokujícímu běloskvoucí čistotu a dobro, uchýlil k reklamnímu stylu, hodícímu se tak akorát k propagaci bělicího účinku pracího prášku. Absence přesných citací jako kdyby zastírala interpretovu svěvolí: Agathias nikde nic nedokazuje, entuziasticky mává svými „*odvážnými*“ soudy, a to zcela bez respektování textů řeckých klasiků. Na adresu básníka, filosofa a – chcete-li – mystika Platóna a jeho tajemného učitele Sókrata pronáší

nikde neověřené, ba přímo zkomolené výroky typu: „*Sókratés [...] rád říkával, že převzal řemeslo své matky. On však že rodí duše.*“ (s. 150–151); „*Sókratés se zajímal o astronomii i geometrii. Sám geometrem nebyl, ale dokázal sledovat a ocenit geometrický důkaz. Mystické hledání nebylo v rozporu s ostatním zkoumáním a věděním, naopak, poskytovalo mu další živinu, další sílu.*“ (s. 151) – zvýraznil recenzent. Současně ale také možno sledovat „kongenialitu“ české překladatelky tohoto oddílu (H. Beguivinové): *Sókratés „zůstal však až do konce věrný roli, jakou pro něj napsal skrytý autor. A to i když se komedie stala tragédií. Zřící se ironie, když se nabízí nejdokonalejší příležitost ukázat ji v celé kráse?“* (s. 151) Že by Sókratova mystická moudrost spočívala v tom, že nevypadl z role, kterou mu napsal osud, a exhiboval se až do konce? Dialog „*Eutyfrón [...] je pokusem o definici [...] soucitu.*“ (s. 152) Zaprvé Eutyfrón, zadruhé zbožnosti: o soucitu není v dialogu ani

čárka. „*Ideje jsou nepodmíněnosti svrchovaného Dobra; absolutní krása, absolutní spravedlnost, absolutní dobrota.*“ (s. 153) Svatá dobrota, pozdvižená až do nebes ideálních!

Požehnaná výdělkem budiž píle pánů redaktorů Vacka a Našince i jejich odborného konzultanta Havelky. Šťastná ruka toho, kdo doporučil slepenec *Encyclopédie des mystiques* k translaci! Bohdá nebude Deus Absconditus váhat, vystoupí ze skrytosti a zbaví nás vbrzku této knihy. Vzhledem k tématu budiž nám dovoleno skončit citátem z barokního lyrika, neb už nám nezbyvá sil na vypsání věcných i překladových hrůz ani z těch několika úvodních stránek. Tedy: na ty, kdož takto slintají o velikém tématu mystiky, „*rozškleb se tlamo pekelná*“.

David J. Bartoň

Encyklopedie mystiky I.–II. Praha, Argo 2000 a 2001 (ed. M.-M. Davy). Přeložili Helena Beguivinová, Danuše Navrátilová, Jindřich Vacek – I. díl; Jiří Našinec – II. díl.

PŘELET NAD PSYCHIATRIÍ

Vedle *Velkých psychiatrických případů* Jaroslava Vacka (viz recenzi Souvislosti č. 1/2002) se v loňském roce na pultech knihkupců objevil i *Průvodce inteligentního laika džunglí současné psychologie a psychiatrie* Jana Křesadla. Spojnice však nehledej žádné: na rozdíl od Vackových

„případů“ je knihou hodnou čtenářské pozornosti – tedy pozornosti čtenářů inteligentních, rozuměj zvědavých. Svým názvem odkazuje také k Tigridovu *Kapesnímu průvodci* – ani zde podobnosti nehledej.

Knih tak, jak ji nakladatelství Periplum vydalo, je pouhým torzem

zamýšleného díla. Z původně dvoudílného *Průvodce* má čtenář možnost seznámit se pouze s dílem prvním, popisným, nazvaným Základní orientace v terénu. Cílem této propedeutiky či spíše prolegomen k současné psychiatrii je čtenářům ukázat, „*jak vypadá chování duševně nemocných lidí opravdu*“, tedy korigovat obecný, velmi zkreslený obraz duševní nemoci, a zároveň napravit „*chybné chápání a používání psychiatrických a psychologických termínů*“ (s. 19). Tato část knihy však měla být pouhým východiskem k části druhé, nenapsané, nazvané – alespoň dle autorových poznámek – Exkurze do džungle. V ní autor údajně zamýšlel rozebrat mnohé z názorů a teorií psychiatrie a psychologie. Václav Pinkava, jak se Křesadlo občansky jmenoval – autor próz *Mrchopěvci*, *Fuga trium*, *Slepá bohyně* a psycholog, uznávaný nejen u nás, ale i v zahraničí, kam v roce 1968 emigroval –, však při práci na knize v roce 1995 zemřel. Až mrazivě pak působí nesčetné odkazy na tuto druhou, nenapsanou část knihy (např. s. 19–21).

Průvodce mapuje všechny důležité oblasti psychiatrie, tedy nejen problematiku neuróz, psychóz a psychopatií, ale neopomíjí ani psychiatrické aspekty toxikománií, epilepsií nebo organických poškození mozku. Na první pohled připomíná učebnici (kapitoly strukturované podle diagnóz; klasifikační kódy; tučně vysázená hesla; jmenný a věcný rejstřík); na rozdíl od klasických

učebnic psychiatrie však není rozdělena na část obecnou (symptomatickou) a speciální (syndromologickou). Naopak, jednotlivé důležité symptomy jsou průběžně vysvětlovány při probírání jednotlivých diagnóz: „*Bude to tak jednak kratší, jednak, jak doufáme, také zajímavější a zábavnější [...]*.“ (s. 22) Čtivým, ale především laikovi až nevšedně srozumitelným jazykem psaná kniha je doplněna četnými ilustrativními vsuvkami, často humorného charakteru. Jako ilustraci autorova vtipu a stylu alespoň tyto dvě glosy: „*Mezi námi krajany lze říci, že hysterická osobnost, tj. taková, která má sklon k hysterickým reakcím i v běžnějších situacích, jeví takové povahové rysy, které se nám, Čechům, zdají nápadné (a protivné) na tzv. slovanské, zejména ruské povaze. Což je asi nejstručnější způsob, jak na našem území vysvětlit, o co jde.*“ (s. 33) „*Jako pregnantní příklad si můžeme připomenout opět Stalina, který byl v době své vlády oficiálně prohlašován za největšího génia lidstva, a odlesk této oficiální geniality pak osvěcoval i satelitní diktátory z jeho éry, včetně pologramotného alkoholika Gottwalda.*“ (s. 144)

Jediné, co lze knize – tedy nikoli autorovi jako spíše redaktorům – vytknout, je její „zastaralost“. Šlo-li totiž autorovi o to, aby kniha byla „*spolehlivým průvodcem*“ (s. 8) „*džunglí současné psychologie a psychiatrie*“ (s. 19; podtrhl A. K.), mělo o to jít i redakci. Zásadně

změněná terminologicko-klasifikační praxe (v současnosti platí 10. revize Mezinárodní klasifikace nemocí, ale kniha je psána podle revize deváté, používané do roku 1992), zastaralé diagnostické metody (např. pneumoencefalografie, dnes ale úspěšně nahrazená moderními zobrazovacími metodami; s. 136), historicky kuriózní terapeutické postupy (např. léčba syfilidy malárií; s. 142), faktické chyby (Creutzfeldt-Jakobova nemoc není způsobena virem, ale tzv. priony; s. 139) svědčí především o psychiatrii počátku devadesátých let minulého století. Nechtěli-li redaktoři do Křesadlova textu jakýmkoliv způsobem zasahovat, měli, domnívám se, na jistou „zastaralost“ knihy přinejmenším upozornit. Dovedu si představit i srovnávací terminologickou tabulku, popřípadě pozorný aktualizující poznámkový aparát; drobnosti, které

dokáží divy. Je škoda, že kniha dovolávající se inteligentního čtenáře neměla štěstí na stejně inteligentní redaktory.

I přes tyto drobnosti lze knihu prohlásit za věcně správnou a pro hrubou orientaci v terénu psychiatrie dostačující. A třebaže její stěžejní, průvodcovská část napsána nebyla, i ve své „polovičatosti“, tedy jen jako pouhý popis jednotlivých psychopatologií, se do rukou čtenáře dostává nepostradatelný klíč k zevrubnějšímu studiu duševních nemocí. Je jen na něm, jak s ním naloží a použije-li jej vůbec. Křesadlo pro psychiatrii však nemohl udělat více.

Alan Kott

Jan Křesadlo, Průvodce inteligentního laika džunglí současné psychologie a psychiatrie. Olomouc, Periplum, družstvo nakladatelů 2001.

DTP GLOSÝ VI.

Od bibliofilie očekává typizovaný snobský milovník bibliofilii většinou „papír z Losin“, malý, číslovaný náklad, originální grafiku a důstojný obsah; za to je připraven zaplatit různě vysokou cenu. Postupně odhalovaný rozpor mezi tímto vžitým očekáváním a skutečností se stal základní osou parodické hry, kterou nabízí Stradomír Hromnišský v knize *Písně pro Prasnici*.

Na první pohled je vše, jak má být – obálka i vnitřek ruční papír, 46 číslovaných výtisků, cena 2222 Kč, vše vyvedeno krásnou a důstojnou Preissigovou antikvou v přepisu Františka Štorma. Na druhý pohled milovník bibliofilii znejistí. Obálka je sice z ručního papíru, avšak podle tiráže „s příměsí prasečích štětín, vyrobeného speciálně pro tuto knihu

v *papírně Abram Kelly*“. Čím déle bibliofil pozoruje kaligrafický znak na obálce (vydavatel mu sliboval „*původní dřevoryt*“), tím více mu připomíná tuší načrtnuté prase. Vstupní verše knihy – „*Jesuita Bedřich Bridel / napsal básní plnou prdel*“ – rozhodně neslibují důstojný obsah. Když v tiráži hledá údaje o abstraktní (samozřejmě autorem signované a číslované) grafice na frontispisu, dozví se, že jde o „*původní prasnícogram syrového řízku*“. Tiráž ostatně všemu nasadí korunu – údaje v ní podléhají magii čísel: „*vyšlo 2. 2. 2002 jako 2. svazek edice Nová bibliofilie ve 2 nakladatelských a 2 x 22 číslovaných výtiscích*“. Milovník bibliofilii znejistí úplně a definitivně nabude dojmu, že si z něj kdosi za jeho 2222 Kč vystřelil.

Kdo na hru přistoupí, baví se dál: ocení prasečí (tedy růžovou) barvu obálky i původní písmo Prasnice, kterým jsou vysazeny titulky a ornamentální zarážky („*font podle návrhu Stradomíra Hromnišského realizovala Střešovická písmolijna Františka Štorma*“; čtenář jej najde na přiloženém CD s příslibem, že „*už nebude nikdy žádnou formou distribuován, ani vydavatelem dále používán*“).

Autorem toho všeho je pod pseudonymem ukrytý milovník pseudonymů Jan Hýsek, majitel nakladatelství Lege artis. Samotné básně v *Písních pro Prasnici* jsou (měřeno pravítkem literárního kritika) nejslabším článkem celé hry – ničím nový mix postupů experimentující

poezie (od dada po poezii naivní), slovních hříček, aluzí z oblasti triviální literatury (předmět Hýskova teoretického zájmu) i ohlasů autorových textů pro příležitostně hudební uskupení Clysmá 20 litrů. Jako součást „prasečí“ parodické hry s formou bibliofilie (určené především okruhu přátel autora či nakladatelství Lege artis) však pobaví královsky.

Typografické podobě knihy lze vytknout máloco (vždyť také archeologové českého DTP znají Hýska – tentokrát coby Martina Maníše – jako publicistu, který v 1. polovině 90. let hlava nehlava tepal autory softwaru i autory sazby, kteří nectilí základní typografická pravidla). Srovnání *Prasnice* se staršími sbírkami Stradomíra Hromnišského ukazuje významnou závislost výsledného typografického ladu na užitém písmu – Prokletý mráz z roku 1994 byl sázen „revolverovským“ fontem Hiroshige různých velikostí a ozdoben směskou ošklivých počítačových ornamentů; výsledek působil bezradně a amatérsky. V Pěti básních z pozůstalosti (2001) už Hýsek staví na písmu Štormově (John Baskerville), které celek knihy-hříčky typograficky zkáznilo a sazeče-typografa vedlo.

„*Šťastný konec jak ze starých balad? / Čerta! Není to vášeň – jen bulimie...*“

Jakub Krč

Staradomír Hromnišský: *Písně pro Prasnici*. Svinné verše z Roků Prasnice. Lege artis, Praha 2002.